

PRAVNI SUSTAV KRIŽARSKIH DRŽAVA I RIMSKO PRAVO – STATUS QUAESTIONIS

Izv. prof. dr. sc. Tomislav Karlović*

UDK: 34(37)“11/13“
34(37):266(569.4)“11/13”
355.48(5.011)“11/13”
DOI: 10.3935/zpfz.70.23.06
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: lipanj 2020.

U radu se obrađuje problem moguće recepcije rimskog prava u križarskim državama, konkretnije u Jeruzalemskom Kraljevstvu, u periodu od 1099. do 1291. S obzirom na to da je tema križarskih ratova relativno nepoznata u romanistici, o čemu svjedoči odsutnost radova romanističkih autora koji su obrađivali pitanja recepcije rimskog prava u srednjem vijeku, u uvodu su ukratko izloženi osnovni pojmovi vezani uz križarske ratove i osnivanje križarskih država. Nakon toga pristupljeno je raščlambi pravnog poretka Jeruzalemskog Kraljevstva. Analizirani su posebni pravni sustavi koji su se, u prvom redu, primjenjivali prema načelu personaliteta uređujući odnose unutar, ali ponekad i između, pojedinih skupina stanovništva. Središnji dio rada čini analiza stanja u znanstvenoj literaturi glede moguće recepcije rimskog prava u okvirima pravnog sustava križarskih država, posebno u temeljnom izvoru prava za građanstvo Jeruzalemskog Kraljevstva, Livre des Assises des Bourgeois. Zaključno se izlaže u kojem bi smjeru išla daljnja istraživanja teme.

Ključne riječi: križarski ratovi, Jeruzalemsko Kraljevstvo, Livre des Assises des Bourgeois, rimsko pravo, recepcija

I. OPĆE NAPOMENE O TEMI

U drugoj polovici 11. stoljeća pokrenut je val velikih promjena u Europi. Značajan rast broja stanovnika, razvoj urbanih centara unutar vlastelinskih (kraljevskih i kneževskih) domena te kao samostalnih gradova država, ubrzana

* Dr. sc. Tomislav Karlović, izvanredni profesor Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Sv. Ćirila i Metoda 4, 10 000 Zagreb; tomislav.karlovic@pravo.hr; ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1846-1318

ekspanzija trgovinske razmjene unutar Europe i na Mediteranu, širenje područja i utjecaja Svetog Rimskog Carstva na istok, početak borbe za investituru Grgura VII. te pokušaji približavanja istočne i zapadne Crkve, prvi veći uspjesi u oslobođenju područja na Iberskom poluotoku te otoka u Tirenskom moru koja su u ranijim stoljećima zauzeli Arapi – bili su začetak i temelj onoga što će se dogoditi tijekom sljedeća dva stoljeća, zajednički obuhvaćena pojmom razvijeni ili visoki srednji vijek.¹ Dok su ova društvena i politička kretanja odražavala razvitak zapada Europe (shvaćenog u širem smislu, obuhvaćajući područja zapadnog kršćanstva na kojima se prostirao autoritet pape kao poglavara Rimske crkve), s druge strane, na jugoistoku, na spoju Europe i Azije, 11. stoljeće obilježilo je širenje vlasti Turaka Seldžuka na području Male Azije nauštrb Bizantskog Carstva skoro do samih zidina Konstantinopola.² Kontinuirano slabljenje Bizanta uslijed dinastičkih borbi i pljačkaških pohoda Turaka te smanjenje područja s kojeg su mogli regrutirati vojsku za obranu utjecali su i na to da su se bizantski carevi sve više obraćali za pomoć zapadnim vladarima, a računajući na njegov poseban položaj i rimskom vrhovnom svećeniku, papi.³

Istodobno, u drugom dijelu 11. st. počeo je i proces ponovnog “stvaranja” pravne znanosti u zapadnoj Europi na temeljima rimskoga prava.⁴ Intenziviranje cirkulacije manuskripata s dijelovima Justinijanove kodifikacije, pojava uputa na tekstove iz Digesta u sporovima iz prakse⁵, osnivanje sveučilišta utemeljeno

¹ S uputama na daljnju literaturu vidi: Coing, H. (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, München, 1973.; Bartlett, R., *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950 – 1350*, London, 1993.; Jakobs, H., *Kirchenreform und Hochmittelalter 1046 – 1215*, München, 1999.; Barber, M., *Two Cities: Medieval Europe, 1050-1320*, 2. ed., London, New York, 2004.; Hattenhauer, H., *Europäische Rechtsgeschichte*, 4. ed., Heidelberg, 2004., str. 241 i sl.; Stein, P., *Rimsko pravo i Europa. Povijest jedne pravne kulture*, Zagreb, 2007.; Lesaffer, R., *European Legal History. A Cultural and Political Perspective*, Cambridge, 2009., str. 192 i sl.

² Primjerice, usporedi Grousset, R., *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem. I. 1095–1130. L'anarchie musulmane*, Plon, 1934., str. 37 i sl.; Norwich, J. J., *A Short History of Byzantium*, London, 1998., str. 232 i sl.; Harris, J., *Byzantium and the Crusades*, 2. ed., London, 2014., str. 7 i sl.

³ Vidi Harris, *op. cit.* u bilj. 2, str. 53 i sl.

⁴ Uz radove navedene u bilj. 1 vidi i: Wieacker, F., *A History of Private Law in Europe: With Particular Reference to Germany*, preveo Weir T., Oxford, 1995.; Cortese, E., *Le grandi linee della storia giuridica medievale*, Roma, 2002., str. 205 i sl.; Witt, R. G., *The Two Latin Cultures and the Foundation of Renaissance Humanism in Medieval Italy*, Cambridge, 2012.; Ascheri, M., *The Laws of Late Medieval Italy: Foundations for a European Legal System*, Leiden, Boston, 2013.

⁵ Usporedi Kuttner, S., *The Revival of Jurisprudence*, u: Benson, R. L. et al. (ur.), *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, Cambridge, Mass., 1982., str. 299 i sl. (= Kuttner,

na studijima rimskog i kanonskog prava⁶, intenzivnije povezivanje rimskog i kanonskog prava⁷ te prvi pokušaji sakupljanja i uređivanja izvora elementi su procesa koji će puni zamah dobiti tijekom 12. stoljeća, no čiji se korijeni mogu prepoznati već u ovo doba. Štoviše, u vezi s posljednje navedenim, smatra se da su tekstovi Justinijanove kodifikacije sačuvani u samostanskim knjižnicama te da je njihovo ponovno otkriće proizašlo iz potrage za argumentima u prilog gregorijanskoj reformi kanonista i teologa.⁸ Jedan od rezultata tih istraživanja bila je i *Collectio Britannica*, zbirka papinskih dekreta te drugih izvora nastala najvjerojatnije 1090. za vrijeme pape Urbana II.⁹, poznata po tome što je obuhvaćala i 93 fragmenta iz dotada praktično nepoznatih *Digesta*.¹⁰

Pontifikat pape Urbana II., međutim, u povijesti će ostati puno poznatiji prema jednom drugom događaju koji će u velikoj mjeri utjecati na razvoj doga-

S., *Studies in the History of Medieval Canon Law*, Aldershot, 1990.); Cortese, E., *Il diritto nella storia medievale. 2. Il basso medioevo*, Roma, 1995., str. 35 i sl.; Radding, C. M.; Ciaralli, A., *The Corpus Iuris Civilis in the Middle Ages*, Leiden, Boston, 2007.

- ⁶ Primjerice, usporedi Coing, H., *Die juristische Fakultät und ihr Lehrprogramm*, u: Coing, H. (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, München, 1973., str. 39 i sl.; Classen, P., *Studium und Gesellschaft im Mittelalter*, Stuttgart, 1983.; Radding, C. M., *The Origins of Medieval Jurisprudence: Pavia and Bologna, 850–1150*, New Haven, London, 1988., str. 113 i sl.; Schlosser, H., *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte*, 10. Auf., Heidelberg, 2005., str. 37 i sl.; Brundage, J. A., *The Medieval Origins of the Legal Profession. Canonists, Civilians, and Courts*, Chicago, London, 2008., str. 80 i sl.; Witt, *op. cit.* u bilj. 4, str. 268 i sl.; Brauneder, W., *Europäische Privatrechtsgeschichte*, Wien, Köln, Weimar, 2014., str. 41 i sl.
- ⁷ Usporedi Legendre, P., *La pénétration du droit romain dans le droit canonique classique de Gratien à Innocent IV, 1140–1254*, Paris, 1964., str. 17 i sl.; Stein, *op. cit.* u bilj. 1, str. 49 i sl.
- ⁸ Usporedi Fournier, P., *Un tournant de l'histoire du droit 1060–1140*, Nouvelle revue historique de droit français et étranger, vol. 40, 1917., str. 129 i sl.; Kuttner, *op. cit.* u bilj. 5, str. 303 i sl.; Cortese, E., *Théologie, droit canonique et droit romain. Aux origines du droit savant (XIe–XIIIe s.)*, Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, vol. 146, br. 1, 2002., str. 57 i sl.; Brundage, *op. cit.* u bilj. 6, str. 78 i sl. Suprotno, da utjecaj reformskog pokreta u Crkvi nije bio bitan kao razvoj pravne kulture na temeljima langobardskog prava u Paviji, vidi Radding; Ciaralli, *op. cit.* u bilj. 5, str. 104 i sl. Također o autoritetu rimskog prava u kanonskom pravu i ranije vidi Fiori, A., *Roman Law Sources and Canonical Collections in the Early Middle Ages*, Bulletin of Medieval Canon Law, vol. 34, 2017., str. 1 i sl.
- ⁹ Usporedi Sommerville, R.; Kuttner, S. G., *Pope Urban II, the Collectio Britannica, and the Council of Melfi (1089)*, Oxford, New York, 1996., str. 9, bilj. 22, te str. 23.
- ¹⁰ Vidi opširnije: Fiori, A., *La 'Collectio Britannica' e la riemersione del Digesto*, Rivista Internazionale di Diritto Comune, vol. 9, 1998., str. 81 i sl.

đaja kroz sljedeća dva stoljeća u Europi, na Mediteranu, a i šire, te u mnogome definirati europski identitet srednjega vijeka, ako ne i duže – početku križarskih ratova. Nakon apela za pomoć bizantskoga cara Alekseja I. Komnena, izloženoga koncilu u Piacenzi u ožujku 1095., na koncilu u Clermontu, održanom od 18. do 28. studenog, papa Urban II. 27. studenog 1095. održao je poznati govor u kojemu je uputio poziv kršćanima Zapada da se upute na pohod kako bi pomogli svojoj istočnoj braći i oslobodili Svetu zemlju.¹¹

Poziv je snažno odjeknuo širom Europe, a posebno Galije (Francuske, koja se tada zvala i Franačka te zbog čega su i križari identificirani kao Franci, u vlastitim kronikama, i od strane Arapa)¹², u kojoj je propovijedanje bilo najaktivnije¹³, te je pokrenuta vojna kampanja na istok koja je trajala od 1096. do 1099. godine i oslobođenja Jeruzalema.¹⁴ Njezina posljedica bilo je osnivanje križarskih država na oslobođenim područjima istočnog Mediterana – Kneževine Edesse (1098.), Vojvodstva Antiohije (1098.), Jeruzalemskog Kraljevstva (1099.) te kao njegova autonomnog dijela Kneževine Tripoli (1104.).¹⁵ Sam pohod da-

¹¹ Govor je sačuvan posredstvom nekoliko kronika: Fulchera od Chartresa *Gesta Francorum Jerusalem Expugnantium*; Roberta Redovnika *Historia Hierosolymitana*; anonimnog autora *Gesta Francorum*; Baldrika od Bourgueila *Historia Ierosolimitana*; Guiberta od Nogenta *Historia quae dicitur Gesta Dei per Francos*. Prijevode dijela kronika koji se odnose na Urbanov govor vidi u: Krey, A. C., *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921., str. 33 i sl. O značenju govora usporedi Erdmann, P., *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, Darmstadt, 1974., str. 284 i sl.; Riley-Smith, J., *Crusades and the Idea of Crusading*, Philadelphia, 2009., str. 13 i sl.; Chevedden, P. E., *Pope Urban II and the Ideology of the Crusades*, u: Boas, A. J. (ur.), *The Crusader World*, Abingdon, 2016., str. 7 i sl. Također o percepciji islama u to doba vidi: Kedar, B. Z., *Crusade and Mission. European Approaches Toward the Muslims*, Princeton, 1988., str. 85 i sl.

¹² Usporedi Praver, J., *Social Classes in the Latin Kingdom: the Franks*, u: Setton, K. M.; Zacour, N. O.; Hazard, H. W. (ur.), *A History of Crusades, Vol. V, The Impact of the Crusades on the Near East*, Madison (WI), 1985., str. 120 i sl.; Riley-Smith, *op. cit.* u bilj. 11, str. 25.

¹³ Vidi opširnije: Riley-Smith, *op. cit.* u bilj. 11, str. 31 i sl.; Jotischky, A., *Crusading and the Crusader States*, Harlow, 2004., str. 50 i sl.

¹⁴ Iako je dobar dio križara ostao na istoku, s obzirom na to da je dio sudionika pohoda odlučio krenuti natrag prema Europi nakon oslobođenja Jeruzalema, može se reći da je time okončan pohod u smislu poziva Urbana II., iako se mogu naći i mišljenja da je pohod trajao do 1102. O pitanju povratka ili ostanka u Svetoj zemlji vidi radove sadržane u zborniku: Mayer, H. E. (ur.), *Die Kreuzfahrerstaaten als multi-kulturelle Gesellschaft*, München, 1997.

¹⁵ Glede pojma križarskih država i termina “države”, koji se s obzirom na vremenske okvire i karakteristike tih tvorevina može činiti problematičnim (iako vidi Conte,

nas je poznat pod nazivom Prvi križarski rat, a slijedilo ga je još osam pohoda pokrenutih prema Svetoj zemlji radi osiguranja opstanka križarskih država do 1291., kada je pao grad Akra (Accre, Accon, Akon), a križari su bili prisiljeni povući se iz Svete zemlje na Cipar.¹⁶

Osim vojnih pohoda koji su bili usmjereni na područje Bliskog istoka do 1291., a i kasnije protiv Turaka do njihova osvajanja Konstantinopola¹⁷, pojmom križarskih ratova često se, s obzirom na inicijativu njihova pokretanja i motivaciju, obuhvaćaju i ratovi protiv poganskih plemena na Baltiku, kampanje protiv katarskih heretika na jugozapadu Francuske te ratovi protiv Saracena kojima je postupno oslobađan Iberski poluotok.¹⁸ Koje su točno granice pojma, sporno je pitanje u suvremenoj historiografiji te su i vremenski i prostorni dosezi suvremenih kronika križarskih ratova raznoliki.¹⁹ To se ne odnosi samo na *dies ad quem*, već i *a quo*, uzimajući u obzir činjenicu da se u prikazu križarskih ratova često kreće od prvih kampanja protiv Arapa u Europi, na Siciliji i u Španjolskoj.²⁰

E., *L'état au Moyen Âge: Le charme résistant d'un questionnement dépassé*, u: Bonin, P.; Brunet, P.; Kerneis, S. (ur.), *Formes et doctrines de l'Etat*, Paris, 2018., str. 123 i sl.), u radu je prihvaćen naziv koji se općenito koristi u historiografiji glede navedenog perioda i područja proučavanja. Literatura o temi vrlo je opširna, pri čemu ovdje nisu navedene tvorevine nastale nakon Četvrtog križarskog rata na području Bizanta (Latinsko Carstvo sa sjedištem u Konstantinopolu i njemu podčinjene kneževine poput Vojvodstva Ahaje) s obzirom na drukčiju narav osvajanja i osnivanja. Glede okvirnog prikaza nastanka, prostora i razvoja križarskih država može se, primjerice, uputiti na recentnija djela poput: Jotischky, *op. cit.* u bilj. 13, str. 47 i sl.; Barber, M., *Crusader States*, New Haven, London, 2012.

¹⁶ Glede osvajanja Cipra od strane Rikarda Lavljeg Srca te prodaje Guyu od Lusignana, čime je uspostavljeno Kraljevstvo Cipar, koje je bilo u vrlo bliskim odnosima s Jeruzalemskim Kraljevstvom, vidi Edbury, P. W., *Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191 – 1374*, Cambridge, 1991. Općenito glede uspostave vlasti križara usporedi Tyerman, C., *God's War. A New History of Crusades*, London, 2007., str. 814 i sl.

¹⁷ Usporedi Tyerman, *op. cit.* u bilj. 16, str. 863 i sl.

¹⁸ Riječ je o pohodima koji su u anglofonoj znanosti poznati pod nazivima *Northern Crusades* (za baltičke kampanje), odnosno *Albingensian Crusades* (protiv Katara na jugu Francuske). Usporedi Jotischky, *op. cit.* u bilj. 13, str. 182 i sl.; Tyerman, *op. cit.* u bilj. 16, str. 563 i sl.

¹⁹ Vidi opširnije u: Riley-Smith, J., *What Were the Crusades?*, 4. ed., San Francisco, 2009. Također usporedi Jotischky, *op. cit.* u bilj. 11, str. 6; Dickson, G., *What Are the Crusades?*, u: Boas, A. J. (ur.), *The Crusader World*, Abingdon, 2016., str. 688 i sl.

²⁰ Primjerice vidi: Cahen, C., *Orient et Occident au temps des Croisades*, Paris, 2010., str. 43 i sl.; Cobb, P. M., *The Race for Paradise. An Islamic History of the Crusades*, Oxford, 2014., str. 51 i sl. Glede osvajanja Sicilije od strane Normana opširnije: Brown, G. S., *The Norman Conquest and the Southern Italy and Sicily*, Jefferson (N. C.), London, 2003.

U užem smislu, u kojem će biti uzet i ovdje, pojam se veže uz prvi pohod potaknut 1095. i pokrenut 1096. te opstanak križarskih država nastalih tijekom Prvog križarskog rata do 1291. godine.

Podudaranje perioda početaka recepcije rimskog prava na područjima današnjih Italije i Francuske te razvoja križarskih država i njihova pravnog sustava, uzimajući u fokus razmatranja Jeruzalemsko Kraljevstvo, kao i činjenica da je dio naseljenika upravo potjecao iz navedenih područja, uz prisutno stalno kretanje stanovništva, na duže ili kraće vrijeme, između Svete zemlje i Europe, otvaraju niz pitanja u vezi s mogućom recepcijom rimskog prava u križarskim državama. S obzirom na kompleksnost povijesnog slijeda križarskih ratova te razvoja križarskih država, koje bi zahtijevalo puno prostora, te njegovu izrazitu povijesno-geopolitičku uvjetovanost, posebno glede odnosa s Bizantom, u radu nisu posebno obrađeni društveno-politički odnosi, već su u prvom redu analizirani elementi pravnog sustava Jeruzalemskog Kraljevstva. Nakon toga izložen je problem prisutnosti i moguće recepcije rimskog prava u njegovim okvirima s obzirom na dosadašnja istraživanja i dostupne izvore, dok je zaključno izložen vlastiti stav glede postojećih pitanja i budući smjer istraživanja.

II. PRAVNI SUSTAV JERUZALEMSKOG KRALJEVSTVA

Prema broju i sadržaju sačuvanih pravnih izvora s područja križarskih država Latinskog istoka ili *Outremera* (*Outremer* – franc. ‘s druge strane mora’), tj. nastalih na području Bliskog istoka tijekom Prvog križarskog rata, ističe se u skladu s njegovom centralnom ulogom Jeruzalemsko Kraljevstvo. Naime, dok za Kneževinu Edesse i Kneževinu Tripoli nisu sačuvane pravne zbirke, a za Vojvodstvo Antiohije tek jedna²¹, iz Jeruzalemskog Kraljevstva potječe više njih te su one stoga i temelj razmatranja kada se govori o pravu križarskih država. Cjelokupni pravni sustav kao ukupnost svih normi u uporabi na području Kraljevstva, međutim, imajući na umu personalno načelo važenja prava te zasebne sustave prava s obzirom na društvenu pripadnost, obuhvaćao je pritom osim pravnih pravila koja su se primjenjivala na novodoseljeno stanovništvo,

²¹ Riječ je o armenskom prijevodu *Assises d'Antioche* iz polovice 13. stoljeća. Usporedi Alishan, G. M. (ur.), *Smbat [Sempad] the Constable, Assises d'Antioche*, Venetiae, 1876. Za opće uvjete prijevoda usporedi Bozoyan, A., *La Réception du droit dans L'Arménie Cilicienne*, u: Bruns, P.; Luthe, H. O. (ur.), *Orientalia Christiana, Festschrift für Hubert Kaufhold zum 70. Geburtstag*, Wiesbaden, 2013., str. 75 i sl. Također možemo spomenuti *Assises de Romanie* za Vojvodstvo Ahaje na Peloponezu iz 14. stoljeća, koji uglavnom sadržavaju odredbe feudalnog prava, glede kojih vidi: Jacoby, D., *La féodalité en Grèce médiévale. Les 'Assises de Romanie'. Sources, application et diffusion*, Paris, 1971.

tj. sudionike križarskih pohoda koji su ostali u Svetoj zemlji te one koji su naknadno pridošli, i kanonsko pravo, kao i pravne sustave domaćeg stanovništva te talijanskih pomorskih komuna.

Razvoj pravnog sustava Jeruzalemskog Kraljevstva veže se prema tradiciji uz Godfroia od Bouillona, njegova prvog vladara.²² Prema prologu jedne od kasnijih zbirki kralj je uz savjet jeruzalemskog patrijarha i plemstva te mudraca izabrao skupinu koja je imala ispitati kakva su se prava primjenjivala u različitim zemljama iz kojih su došli križari.²³ Tekst prenosi da su, nakon što su saslušali sve te nisu imali naučiti ništa novo, popisali pravo i podnijeli ga kralju, a on ga je pokazao i dao pročitati patrijarhu i plemstvu i ostalim mudrim ljudima te nakon savjetovanja s njima i s njihovom suglasnošću sastavio je zbirku odluka i običaja (*assises et usages*) koje će se primjenjivati u Kraljevstvu prema pravu i razumu. Zbirka je prema navodu bila čuvana u posebnoj škrinji u bazilici Svetoga groba, zbog čega je i nazvana *Letres dou Sepulcre*, tj. Svesci Svetoga groba, no izgubljena je nakon Salah ad-Dinovog zauzimanja grada, međutim, zbog izostanka drugih tragova o njoj u praksi i literaturi, u suvremenoj je historiografiji sporno njezino postojanje.²⁴

Prema istom prologu, uz popis odluka i običaja po osnivanju Kraljevstva osnovana su i dva suda – *la Haute Court* za plemstvo i *la Court de la Borgésie* za građanstvo. O postojanju ovih sudova, pri čemu je sudova za građanstvo bio veći broj jer su osnivani za pojedine gradove, svjedoče isprave već iz prve polovice

²² Godfroi od Bouillona prihvatio je vlast ne kao kralj jer je prema njemu u Jeruzalemu kralj mogao biti samo Krist, već kao *Advocatus Sancti Sepulchri*, iako je njegov brat, koji ga je naslijedio 1100. godine, okrunjen za kralja. Primjerice, usporedi Prawer, J., *The Crusaders' Kingdom: European Colonialism in the Middle Ages*, London, 1972., str. 37.

²³ Vidi prolog *Le livre des assises et des usages et des plais de la haute cort dou reiaume de Jerusalem*. Usporedi Edbury, P. (ur.), *John of Ibelin, Le Livre des Assises*, Leiden, Boston, 2003., str. 51 – 52.

²⁴ U literaturi prevladava stav da je riječ o mitu konstruiranom na temelju određenog broja asiza nastalih tijekom 12. stoljeća, a stvorenog u vezi s borbama velikih feudala (baruna) za očuvanje njihovih prava u prvoj polovici 13. stoljeća protiv Fridrika II. Usporedi Edbury, P. W., *Law and Custom in the Latin East: les Letres dou Sepulcre*, Mediterranean Historical Review, vol. 10, br. 1-2, 1995., str. 71 i sl.; Greilshammer, M., *Le Livre au Roi*, Paris, 1995., str. 25 i sl.; Nader, M., *Burgesses and Burgess Law in the Latin Kingdoms of Jerusalem and Cyprus (1099–1325)*, Aldershot, 2006., str. 36 i sl.; Bishop, A., *Criminal Law and the Development of the Assizes of the Crusader Kingdom of Jerusalem in the Twelfth Century*, Toronto, 2011., str. 25 i sl.; Balard, M., *Remarques sur les Assises de Jérusalem*, u: Devard, J.; Ribémont, B. (ur.), *Autour des Assises de Jérusalem*, Paris, 2018., str. 20 – 21; Devard, J., *La "légendarisation" de Godefroy de Bouillon*, u: Devard, J.; Ribémont, B. (ur.), *Autour des Assises de Jérusalem*, Paris, 2018., str. 31 i sl.

12. stoljeća²⁵, dok su glavni izvor glede prava koje se primjenjivalo pred njima pravne knjige, zbirke odredaba, te njihovi komentari i sažeci, nastale tijekom 13. stoljeća. Te pravne zbirke uglavnom su sastavljene u obliku kontinentalnoeuropskih, ponajprije francuskih *coutumiers*, tj. zbirki običajnog prava, prava koje se primjenjivalo pred sudovima i pojedinačnih odluka donesenih pred skupštinama koje su sastavljali učeni pravници u formi statuta ili kodifikacija.²⁶ Međutim, treba istaknuti da to nisu bile kodifikacije u suvremenom smislu riječi, cjeloviti zakonski tekstovi koje su usvojile zakonodavne skupštine te koje bi svoj autoritet izvodile iz toga, iako su im njihovi autori ponekad nastojali dati privid toga, već privatne pravne zbirke.²⁷ Do današnjih dana one su sačuvane u nekolicini manuskripata, dok se uglavnom citiraju prema izdanju koje je pripremio polovicom 19. stoljeća Auguste le Comte Beugnot u dva toma pod naslovom *Recueil des Historiens des Croisades, Lois*.²⁸ Prvi tom ove zbirke obuhvaća knjige koje sadržavaju feudalno pravo koje se primjenjivalo na odnose među plemićima u sporovima pred *la Haute Court*, i to su: *Livre de Jean d'ibelin*, *Livre de Geoffroy de Tort*, *Livre de Jacques d'ibelin*, *Le Livre de Forme de Plait* Philippea od Novare, *La Clef des Assises de la Haute Cour du royaume de Jérusalem et de Chypre* i *Livre au Roi*.

²⁵ Primjerice, glede sudova za građanstvo može se zaključiti na njihovo postojanje već 1125. (prema RRH, no. 110), dok se izravno *regalis curia* spominje 1149. (prema RRH, no. 255). Usporedi Röhricht, R., *Regesta regni Hierosolymitani (RRH)*, vol. I., Innsbruck, 1893., str. 27 (no. 110), 64 (no. 255) (također usporedi RRR – Revised Regesta Regni Hierosolymitani Database, <http://crusades-regesta.com>, (10. ožujka 2020.)); Praver, J., *Crusader Institutions*, Oxford, 1980., str. 263 i sl.; Mayer, H. E., *Von der Cour des Bourgeois zum öffentlichen Notariat. Die freiwillige Gerichtsbarkeit in den Kreuzfahrerstaaten*, Wiesbaden, 2016., str. 9, 218 – 221.

²⁶ Usporedi Lemarignier, J.-F., *La France médiévale : institutions & société*, 2. ed., Paris, 2002., str. 241 i sl.; Bart, J., *Histoire du droit prive de la chute de l'Empire romain au XIXe siècle*, Paris, 2009., str. 106 i sl.

²⁷ Usporedi Horn, N., *Die legistische Literatur der Kommentatorenzeit*, u: Coing, H. (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, München, 1973., str. 278, 355 – 357. Konkretnije za pravo Kraljevstva usporedi Riley-Smith, J., *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174–1277*, London, 1973., str. 139 i sl.; Praver, *op. cit.* u bilj. 25, str. 259.

²⁸ Vidi Beugnot, A.-A. (ur.), *Assises de Jérusalem ou recueil des ouvrages de jurisprudence composés pendant le XIIIe siècle dans les royaumes de Jérusalem et de Chypre. vol. I, Assises de la Haute cour*, Paris, 1841., i vol. 2, *Livre des Assises de la Cour des Bourgeois*, Paris, 1843. (često se još citira: *Recueil des Historiens des Croisades, Lois, I i II*). Među recentnijim izdanjima pojedinih knjiga, uz već citirane *John of Ibelin*, *Le Livre des Assises* J. Edburyja i *Le Livre au Roi* M. Greilshammer, može se skrenuti pozornost i na: Coureas, N. (ur.), *The Assizes of the Lusignan Kingdom of Cyprus*, Nicosia, 2002.; Edbury, P. W. (ur.), *Philip of Novara, Le livre de forme de plait*, Nicosia, 2009.

U drugom tomu sadržano je pravo koje se primjenjivalo pred sudom građanstva: *Livre des Assises de la Cour des Bourgeois* i njezina skraćena verzija pripremljena i korištena na Cipru *Abrégé du Livre des Assises de la Cour des Bourgeois* ili *Livre du plédeant et du plaidoyer* (također poznata i kao *Livre contrefais des Assises*) te dodatni izvori i dokumenti vezani uz Cipar.

Među navedenim izvorima najvažnija djela su *Livre de Jean d'Ibelin* kao najcjelovitija "kodifikacija" feudalnog prava jednoga od najvažnijih pravnika "Latinskog istoka"²⁹ te *Livre des Assises de la Cour des Bourgeois* (ili češće u literaturi pod nazivom *Livre des Assises des Bourgeois*, dalje u tekstu kao i: *LdAdB*) kao zbirka prava koje se primjenjivalo među građanima, ali i domicilnim nefranačkim stanovništvom.³⁰ Obje su prema dosada najautoritativnijoj studiji porijekla pojedinih knjiga, Grandclaudeovoj *Étude critique sur les Livres des assises de Jérusalem*³¹, iako pretendiraju da prenose pravo nastalo početkom 12. stoljeća, napisane oko polovice 13. stoljeća, *Livre de Jean d'Ibelin* oko 1260., dok *Livre des Assises des Bourgeois* u Akri između 1229. i 1244.³² Sadržajno, riječ je o vrlo obimnim zbirkama čiji bi opis zahtijevao puno prostora, no na općenitoj razini može se uočiti da njihova unutrašnja tematska razdioba u biti reflektira pitanja koja su i inače bila vrlo važna za odnosne slojeve. U *Livre de Jean d'Ibelin* najveći se dio materije odnosi na feud i njegov prijenos, međusobna prava i obveze feudalca

²⁹ Opširnije vidi u: Riley-Smith, *op. cit.* u bilj. 27, str. 125. Također, glede ranijih ideja u smislu da je feudalno pravo Jeruzalemskog Kraljevstva "najčišći" sačuvani izraz feudalnog prava usporedi Dodu, G., *Histoire des institutions monarchiques dans le Royaume latin de Jérusalem, 1099–1291*, Paris, 1894., str. 172; LaMonte, J. L., *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem 1100 to 1291*, Cambridge, Mass., 1932., str. 87.

³⁰ Vidi više *infra*.

³¹ Vidi detaljnije: Grandclaude, M., *Étude critique sur les Livres des assises de Jérusalem*, Paris, 1923.

³² Glede ranijih mišljenja o porijeklu *LdAdB* iz vremena prije 1187. dok je Jeruzalem prvi put bio u rukama križara, kao i o Grandclaudeovoj tezi u svezi s mogućim preciziranjem nastanka zbirke između lipnja 1243. i srpnja 1244., vidi Grandclaude, *op. cit.* u bilj. 28, str. 66 – 70, 88. U vezi sa stavom koji iznosi Nader da je zbirka rezultat rada više autora, odnosno da je dio odredaba nastao i nakon 1244., oslanjajući se na spominjanje pisara koji je uveden, kao i sudski registar tek nakon 1251., vidi Nader, *op. cit.* u bilj. 24, str. 50 – 52; Bishop, *op. cit.* u bilj. 24, str. 57 – 59. Općenito o vremenu nastanka također usporedi Mitteis, H., *Schuld- und Handelsrecht der Kreuzfahrerstaaten*, u: *Festgabe Ernst Heymann*, Marburg, 1931., str. 229 – 288 (citirano prema: *idem*, *Die Rechtsidee in der Geschichte, Gesammelte Abhandlungen und Vorträge*, Weimar, 1957., str. 138 – 139); Edbury, *op. cit.* u bilj. 28, str. 43 i sl.; Rösch, F., *Rechtskonstruktion und politische Interessensansprüche im Königreich Jerusalem. Die Erfindung Jerusalems durch Recht*, doktorska disertacija, Gießen, 2018., str. 105 – 108, 180 – 181, 200 – 201.

i vazala te pravila postupka pred *La Haute Court*.³³ S druge strane, *Livre des Assises des Bourgeois* sadržava uglavnom privatno pravo, kako obvezno, s uključenim odredbama u vezi s trgovačkim i pomorskim odnosima, tako i statusno i obiteljsko pravo, nasljedno te stvarno pravo, no bitan dio otpada i na odredbe kaznenopravne naravi.³⁴ Prva zbirka u prvom redu odražava interese velikih feudalaca, čijem je krugu pripadao i Jean od Ibelina, kao i autori drugih zbirki feudalnog prava, njegov sin Jacques te Filip od Novare, dok se u drugoj mogu prepoznati problemi s kojima su pred sud dolazili trgovci, obrtnici, odnosno građanstvo općenito.³⁵

Uz navedena dva korpusa poseban sustav čini kanonsko pravo, uz koje se veže i jedan od najranijih sačuvanih izvora iz prvog perioda razvoja Kraljevstva. Riječ je o Kanonima iz Nablusa, usvojenima na koncilu koji su zajednički sazvali patrijarh Warmund i kralj Badwin II. 1120., koji obuhvaćaju i određene norme

³³ Prema Balardu, koji je pripremio usporednu tablicu s diobom sadržaja *Livre de Jean d'Ibelin*, *Livre au Roi* i *Livre de Forme de Plait*, u *Livre de Jean d'Ibelin* sam feud i uža tema njegova držanja (*Fief et "baillie"*) čini 23,70 %, postupak (*procédure*) 19,40 %, vazalske obveze (*service vassalique*) 9,50 %, nakon čega su dugovi i osiguranja sa 7,20 % i opće institucije sa 6,50 %, što slijedi veći broj manjih tema, no i one uglavnom vezane uz feud. U skladu s naravi *Livre de Forme de Plait* Filipa od Novare, djela koje je u prvom redu bilo namijenjeno kao praktični vodič kroz postupak ("*un guide pratique de procédure*"), postupak zauzima 30,80 %, feud (*Fief et "baillie"*) 20, 20 % te vazalske obveze (*service vassalique*) 14,90 %. Čak i u *Livre au Roi*, puno kraćem djelu nastalom u krugu kralja Amalrika oko 1200. godine, u kojem se ističu kraljeva prava, odredbe o feudu čine 28,80 % materijala, dok na opće institucije i obveze vazala otpada po 13,40 %. Usporedi Balard, *op. cit.* u bilj. 24, str. 25. Vidi također shemu koju je pripremio Rösch, *op. cit.* u bilj. 32, str. 184 – 185. Uz to, glede sadržaja usporedi Edbury, *op. cit.* u bilj. 28, str. 34 i sl.

³⁴ U tablici koju je sastavio Balard navodi se da odredbe klasificirane kao opće institucije (uvodne odredbe o sudu, nadležnosti i sastavu) čine 6,40 % od ukupno 304, postupak 13,10 %, trgovačko pravo 11,20 %, dugovi i osiguranja 19 %, kazneno pravo 11,10 %, privatno pravo osoba (u što pripadaju i brak, maloljetnost, preljub, oporuke i sl.) 16,40 %, privatno pravo s obzirom na stvari (što obuhvaća nasljedstvo, ali i općenito imovinu koja se drži kao *borgesie*) 12,90 %, s malim postocima odredaba o crkvi (1,30 %), pisarima (1,90 %) i ostalome (6,70 %). Usporedi Balard, *op. cit.* u bilj. 24, str. 28. Usporedi također diobu materijala prema Rösch, *op. cit.* u bilj. 32, str. 112 – 114.

³⁵ U slučaju držanja određene imovine koja je bila klasificirana kao *burgage* i feudalcu su *ratione materiae* bili podvrgnuti *Cour des Bourgeois* i pravilima *LdAdB*. Usporedi Prawer, *op. cit.* u bilj. 25, str. 269. Glede izvorne primjene *LdAdB* u Jeruzalemu ili u Akri, odnosno i u drugim gradovima Kraljevstva, usporedi Nader, *op. cit.* u bilj. 24, str. 54 – 56.

svjetovne naravi, međutim, u kojima prevladava kanonskopravni element.³⁶ Iako je na samom početku regulirano pitanje crkvene desetine, što je očito bilo predmetom spora patrijarha i kralja, zbog čega je Mayer kanone skupno nazvao konkordatom³⁷, kanoni se većinom odnose na seksualne delikte, među samim Francima te među Francima i Saracenima, te na položaj svećenstva, zbog čega ih se u većoj mjeri i pripisuje kanonskom pravu. Pri tome je jedan dio tih kanona (9 do najviše 11) prema Kedarovoj argumentaciji, s obzirom na istovjetne ili vrlo slične odredbe glede sankcija za seksualne prekršitelje u djelima kao što su *Epanagoge*, *Prochiron* i *Epitome legum*, inspiriran bizantskim pravom, a dijelom potječući još od Justinijanovih Novela.³⁸ Te odredbe također se susreću u Sempadovim *Assises d'Antioche*, dok je u *Livre des Assises des Bourgeois* samo jedan kanon djelomično prihvaćen, što se može objasniti činjenicom da je bila riječ o pitanju kanonskog prava, za čiju su primjenu bili nadležni crkveni sudovi. Kanonsko pravo općenito je na Zapadu tijekom 12. i 13. stoljeća prošlo postupak konsolidacije te zatim ubrzanog razvoja pod utjecajem i u vezi s razvojem doktrine rimskog prava, a jurisdikcija crkvenih sudova bila je vrlo široka, obuhvaćajući isključivu nadležnost nad svećenstvom, pitanja braka i obitelji, osobne i materijalnopravne prirode, kao i odnose vezane uz imovinu koja je dana crkvi.³⁹ Ista situacija, što je obuhvaćalo i sukobe nadležnosti⁴⁰, bila je i u Jeruzalemskom Kraljevstvu, uzimajući u obzir činjenicu da je sustav Katoličke crkve, uključujući i sustav crkvenih sudova, u počecima organiziran tek u većim gradovima, a tek postupno s priljevom stanovništva i u manjim sredinama.⁴¹

³⁶ Opširnije vidi u: Kedar, B. Z., *On the Origins of the Earliest Laws of Frankish Jerusalem: The Canons of the Council of Nablus, 1120*, *Speculum*, vol. 74, br. 2, 1999., str. 310 i sl.

³⁷ Usporedi Mayer, H. E., *The Concordat of Nablus*, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 33, br. 4, 1982., str. 533 i sl.

³⁸ Usporedi Kedar, *op. cit.* u bilj. 36, str. 313 – 326.

³⁹ Vidi djela navedena u bilj. 1, 7 i 8. Glede Jeruzalemskog Kraljevstva primjerice vidi: Nader, *op. cit.* u bilj. 24, str. 79 i sl.; Mayer, *op. cit.* u bilj. 25, str. 68 i sl.

⁴⁰ O problemu nadležnosti, posebno glede vojničkih redova, u djelima Ivana od Ancone (Johannes de Ancona) koji je u Akri polovicom 13. stoljeća napisao Sumu dekretala te Sumu feudalnog prava, vidi Rubin, J., *Learning in a Crusader City. Intellectual Activity and Intercultural Exchanges in Acre, 1191 – 1291*, Cambridge, 2018., str. 100 i sl. (odgovarajuće se poglavlje knjige o pravu oslanja na autorov članak: Rubin, J., *John of Ancona's Summae: A neglected source for the juridical history of the Latin Kingdom of Jerusalem*, *Bulletin of Medieval Canon Law*, vol. 29, 2012., str. 183 – 218).

⁴¹ O uspostavi organizacije Katoličke (latinske) crkve u križarskim državama opširnije vidi: Hamilton, B., *The Latin Church and the Crusader States*, Abingdon, 2016., str. 14 i sl.

U samom Jeruzalemu, u kojemu je odmah imenovan latinski patrijarh⁴², njegove su ovlasti bile još i šire s obzirom na to da je patrijarh imao pod svojom vlašću jednu četvrt, kao i naselja izvan samoga grada.⁴³

Uz sudove koji su sudili Francima prema pravu sakupljenom u naprijed navedenim pravnim zbirkama, i crkvene sudove koji su sudili prema kanonskom pravu, treću skupinu čine sudovi lokalnog stanovništva, odnosno prema prologu *Livre de Jean d'Ibelin* sudovi za Sirijce (*Court de Suriens*), kako su zvani lokalni kršćani, koji su trebali suditi po njihovu pravu.⁴⁴ U pravilu bi bila riječ o određenom obliku sirsko-rimskoga ili bizantskog prava, ovisno o tome o kojoj je kršćanskoj vjerskoj skupini bila konkretnije riječ i kada je konkretno područje potpalo pod arapsku vlast.⁴⁵ Židovi i muslimani pri tome nisu posebno spomenuti, međutim, prema općem stanju može se pretpostaviti da se u većem dijelu odnosa unutar skupine primjenjivalo židovsko, odnosno islamsko pravo, što bi napose dolazilo do izražaja izvan gradova, dok bi se u odnosima s pripadnicima drugih vjerskih skupina, glede trgovačkih poslova i slično, primjenjivalo pravo predviđeno za doseljeno građanstvo.⁴⁶ Tako je bilo predviđeno u poglavlju 236 *LdAdB*-a, prema kojemu su odnosi među domaćim stanovništvom bili pod nadležnošću *Cour de*

⁴² Premda osnivanje latinskog patrijarhata, uz postojeći grčki, prema Hamiltonu nije bila namjera Urbana II., glede čega upućuje na Adhemarovo priznanje grčkog patrijarha u Antiohiji, kao i zajedničke izjave s grčkim patrijarhom Jeruzalema Simeonom II. koji je u doba opsade Antiohije živio u progonstvu na Cipru, a koji je umro upravo u vrijeme oslobođenja Jeruzalema. *Ibid.*, str. 4 – 8.

⁴³ Usporedi Nader, *op. cit.* u bilj. 24, str. 179 i sl.; Mayer, *op. cit.* u bilj. 25, str. 33 i sl.

⁴⁴ Usp. Edbury, *op. cit.* u bilj. 23, str. 54 – 55. O ranijoj praksi i pravnom statusu neislamskog stanovništva unutar srednjovjekovnih islamskih država vidi: Fierro, M.; Tolan, J. V. (ur.), *The legal status of Ḍimmī-s in the Islamic west (second/eighth – ninth/fifteenth centuries)*, Turnhout, 2013.

⁴⁵ Usporedi Nader, *op. cit.* u bilj. 24, str. 180 i sl. Također vidi MacEvitt, C., *The Crusades and the Christian World of the East: Rough Tolerance*, Philadelphia, 2008., str. 136 i sl.

⁴⁶ Usporedi Riley-Smith, J., *The survival in Latin Palestine of Muslim administration*, u: Holt, P. M. (ur.), *The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, Warminster, 1977., str. 9 i sl.; Kedar, B. Z., *The Subjected Muslims of the Frankish Levant*, u: Powell, J. M. (ur.), *Muslims under Latin Rule*, Princeton, 1990., str. 135 i sl.; Nader, M., *Urban Muslims, Latin Laws, and Legal Institutions in the Kingdom of Jerusalem*, *Medieval Encounters*, vol. 13, br. 2, 2007., str. 248 – 249. Također glede navedenih prava u ovom periodu vidi: Goldberg, J. L., *Trade and Institutions in the Medieval Mediterranean: The Geniza Merchants and their Business World*, Cambridge, 2012., str. 150 i sl.; Lange, C. R.; Mueller, W. P.; Neumann, C. K. (ur.), *Islamische und westliche Jurisprudenz des Mittelalters im Vergleich*, Tübingen, 2018.

la *Fonde* koji je sudio prema ovoj zbirci u sporovima do određene vrijednosti i važnosti, dok su vrjedniji i važniji predmeti dolazili pred *Cour des Bourgeois*.⁴⁷

Konačno, posljednja su skupina bili sudovi četvrti pod kontrolom talijanskih gradova država, u prvom redu Venecije, Pise i Genove. S obzirom na veliku pomoć koju su ovi gradovi dali prilikom inicijalnog oslobođenja Svete zemlje i niza gradova, i kraljevi jeruzalemski i vladari Antiohije dali su im široke privilegije te posebne četvrti u lučkim gradovima. U tim dijelovima grada stanovnici komuna imali su pravo da o njihovim pravima, u međusobnim sporovima ili kada su bili tuženi, kao sudac odlučuje predstavnik komune po pravu komune čiji su pripadnici bili.⁴⁸ Genova je tako dobila svoju četvrt u Akri zbog pomoći pri njezinu osvajanju već 1104., dok je sačuvan *Pactum Warmundi* iz 1123. kojim su Mlečani dobili znatna prava u cijelom kraljevstvu, kao i pravo na trećinu grada koji će pomoći osvojiti (Tir 1124. godine).⁴⁹ Svaka od navedenih imala je svoj pravni sustav, pri čemu je do kodifikacije njihova statutarnog prava došlo tek u drugoj polovici ili krajem 12. stoljeća, a glavni izvor informacija o njegovoj primjeni u Kraljevstvu su isprave bilježnika većinom iz druge polovice 13. stoljeća.⁵⁰

Među ovim paralelnim pravnim sustavima koji su se primjenjivali po načelu personaliteta, ili po pripadnosti društvenom sloju, ili vjerskoj pripadnosti, rimsko pravo spomenuto je prvi put u vezi s bizantskim utjecajem na Kanone iz Nablusa i kanonskim pravom, a drugi put u vezi sa sirsko-rimskim pravom (konkretnije Sirsko-rimske pravne knjige), koje se primjenjivalo među lokalnim kršćanima.⁵¹ Ono je vrlo vjerojatno prodiralo i kroz praksu trgovaca i bilježnika talijanskih gradova država, međutim, postoje naznake da je rimsko pravo utjecalo izravno i na samo pravo koje se primjenjivalo u sporovima među "Francima", tj. križarima.

⁴⁷ Usporedi Nader, *op. cit.* u bilj. 46, str. 250 – 251.

⁴⁸ Usporedi Prawer, *op. cit.* u bilj. 25, str. 217 i sl.

⁴⁹ Usporedi Ashtor, E., *Il regno dei crociati e il commercio di Levante*, u: Airdi, G.; Kedar, B. Z. (ur.), *I Comuni Italiani nel regno crociato di Gerusalemme*, Genoa, 1986., str. 19 – 20; Riley-Smith, J., *The Venetian Crusade of 1122–1124*, u: Airdi, G.; Kedar, B. Z. (ur.), *I Comuni Italiani nel regno crociato di Gerusalemme*, Genoa, 1986., str. 339 i sl.; Prawer, J., *The Venetians in Crusader Acre*, u: Goodich, M.; Menache, S.; Schein, S. (ur.), *Cross Cultural Convergences in the Crusader Period. Essays Presented to Aryeh Grabois on his Sixty-Fifth Birthday*, New York et al., 1995., str. 215 i sl.

⁵⁰ Glede pravnih sustava, primjerice, usporedi Ascheri, *op. cit.* u bilj. 4, str. 140 i sl. Za isprave usporedi Mayer, *op. cit.* u bilj. 25, str. 174 i sl.

⁵¹ Za Sirsko-rimsku pravnu knjigu te druge izvore prava za istočne kršćane vidi: Selb, W., *Zur Bedeutung des Syrisch-Römischen Rechtsbuches*, München, 1964.; *idem*, *Sententiae Syriacae*, Wien, 1990.; Selb, W.; Kaufhold, H., *Das Syrisch-römische Rechtsbuch*, Wien, 2002.

III. RIMSKO PRAVO I PRAVO KRIŽARSKIH DRŽAVA

Polazište razmatranja glede primjene rimskog prava u odnosima među križarima upotreba je latinskih pravnih izraza u sačuvanim zbirka križarskog prava. Premda je latinski jezik prevladavao u pisanim izvorima prava u Europi 12. i 13. stoljeća⁵², i u gradskim statutima i zbirka običajnog prava, kao i u kraljevskim i plemićkim diplomama te privatnopravnim ispravama⁵³, ali i u ispravama iz križarskih država⁵⁴, te usprkos tome da su pravници Jeruzalemskog Kraljevstva i na Cipru polovicom 13. stoljeća bili upoznati s idejama i tekstovima rimskog prava⁵⁵, posebnost tih zbirki jest da su one sačuvane na starofrancuskom, a ne na latinskom jeziku. S obzirom na to da se recepcija rimskog prava

⁵² Opširnije o prijelazu s usmenih na pisane forme u europskom pravnom kontekstu tijekom 12. stoljeća, s uputom na daljnju literaturu, vidi: Lonza, N., *Pravna kultura srednjovjekovne Dalmacije između usmenosti i pismenosti*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 63, br. 5-6, 2013., str. 1203 i sl.

⁵³ Dok je sačuvan veći broj isprava već iz druge polovice 12. stoljeća, tek je kraj 12. i početak 13. stoljeća obilježio nastanak većeg broja statuta, od kojih je tek jedan dio sačuvan u tim izvornim izdanjima, diljem kontinentalne Europe pisanih na latinskom jeziku, iako uz određene iznimke, poput pravne knjige *Sachsenspiegel* (oko 1235.). Detaljnije vidi u: Wolf, A., *Die Gesetzgebung der entstehenden Territorialstaaten*, u: Coing, H. (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, München, 1973., str. 552 i sl.

⁵⁴ Hiestand je ustvrdio da je prva isprava na francuskom jeziku izdana u Antiohiji 1228., a od 740 isprava prema Röhrichtovim RRH izdanima između 1228. i 1291. samo je 108 na francuskom. Usporedi Hiestand, R., *La langue vulgaire dans les chartes de Terre Sainte avec un regard sur la chancellerie royale française*, u: Herbers, K.; Königshaus, W. (ur.), *Von Outremer bis Flandern. Miscellanea zur Gallia Pontificia und zur Diplomatik*, Berlin, 2013., str. 272. Glede kraljevskih isprava usporedi Mayer, H. E., *Die Urkunden der Lateinischen Könige von Jerusalem*, Hannover, 2010. Također, glede utjecaja kraljevskih kancelara koji su sudjelovali u sastavljanju navedenih isprava, pri čemu su neki od njih pohađali sveučilišta u Europi polovicom 12. stoljeća, poput Williama od Tira, koji je prema navodu iz *Historia Hierosolymitana* XIX, 12 slušao predavanja *quattuor doctores*, usporedi Mayer, H. E., *Die Kanzlei der lateinischen Könige von Jerusalem*, Hannover, 1996. Općenito za isprave iz križarskih država usporedi Röhricht, *op. cit.* u bilj. 25; Mayer, *op. cit.* u bilj. 25.

⁵⁵ U tom smislu treba istaknuti da se u poglavlju 147 *Livre de Jean d'Ibelin* nalazi pojašnjenje važnosti Justinijanova Kodeksa te uputa na odredbu o iznasljeđenju nasljednika izdajnika (C. 9,8,5), iako je upitno je li Jean od Ibelina sam imao uvid u tekst Kodeksa ili mu je to samo preneseno. Usporedi Edbury, *op. cit.* u bilj. 23, str. 437. Općenito je prisutnost *magistri*, s naglaskom na kanonistima, u Svetoj zemlji tijekom 12. i 13. stoljeća istaknuo Brundage, dok je na druge naznake tradicije rimskog prava u Akri oko polovice 13. stoljeća upozorio Rubin. Usporedi Brundage, J. A., *Latin Jurists in the Levant. The Legal Elite of the Crusader States*, u: Shatzmiller, M. (ur.),

dijelom ostvarivala, i bila vidljiva, upravo kroz latinsku, rimskopravnu terminologiju, navedena činjenica općenito stavlja pod sumnju postojanje utjecaja rimskog prava. Međutim, u jednoj od zbirki nalaze se određeni tragovi koji su bili povodom njezina povezivanja s rimskopravnom tradicijom.

Naime, latinske pravne fraze prisutne su u jednoj od pravnih zbirki – *Livre des Assises des Bourgeois*, i to u minhenskom manuskriptu, Cod. Gall. 51, koji je uredio za tisak Kausler.⁵⁶ Za razliku od verzije teksta prema venecijanskom manuskriptu (Fr. app. 6, odnosno Fr. 12207), koja je poslužila kao osnova Foucheru⁵⁷ i Beugnotu⁵⁸, u kojoj su latinski dijelovi teksta prevedeni na francuski, u Cod. Gall. 51, koji je i najdulji, mogu se uočiti različiti oblici uključenja latinskih fraza u tekst. Na temelju njih, ali i sličnosti u sadržaju odredaba, Foucher, Kausler i Beugnot u bilješkama pod tekstem uz niz poglavlja stavili su upute na slične tekstove Justinijanove Kodifikacije, i Digesta i Institucija i Kodeksa, među ostalima, koji bi mogli biti inspiracija ili temelj odredaba. Foucher i Kausler pritom nisu detaljnije objasnili vezu koja bi postojala između poglavlja *LdAdB*-a i rimskih izvora, već su ih samo naveli radi usporedbe, dok je Beugnot praktički jedini među njima pokušao u uvodnoj studiji, iako i to više *en passant*, dati objašnjenje sličnosti dijela poglavlja s rimskim pravnim tekstovima.⁵⁹ Prema Beugnotu, zajednički temelj prava koje su križari donijeli sa sobom

Crusaders and Muslims in Twelfth-Century Syria, Leiden, New York, 1993., str. 18 i sl.; Rubin, *op. cit.* u bilj. 40, str. 90 i sl.

⁵⁶ Kausler, E. H. (ur.), *Les Livres des Assises et des Usages dou Reaume de Jerusalem sive Leges et Instituta Regni Hierosolymitani*, Stuttgart, 1839. Uzima se da je Cod. Gall. 51 nastao oko 1315. na Cipru te čini osnovu teksta sadržanog u Fr. 19026 te grčkih prijevoda iz 15. i s početka 16. stoljeća (Grec suppl. 465 iz 1512. i Grec 1390 iz 1469.). Temelj druge tekstualne tradicije je venecijanski manuskript *Biblioteca Nazionale Marciana* ms. Fr. app. 6, koji je prepisan 1436., pri čemu je Fr. 12207 njegova kopija iz 16. stoljeća, a na temelju izvornika su tijekom 16. stoljeća, za vrijeme mletačke vlasti nad Ciprom, također pripremljeni i prijevodi na talijanski. Vidi detaljnije glade manuskripata Grandclaude, *op. cit.* u bilj. 28, str. 51 – 53; Coureas, *op. cit.* u bilj. 28, str. 15 – 25 (posebno glade grčkih manuskripata str. 15 – 21); Rösch, *op. cit.* u bilj. 32, str. 105 – 107.

⁵⁷ Foucher, V. (ur.), *Assises du Royaume de Jérusalem, conférées entre elles, ainsi qu'avec les lois de francs, les capitulaires, les établissements de s. Louis, e le droit romain, suivies d'un précis historique et d'un glossaire*, Rennes, 1839.

⁵⁸ Beugnot je pritom uzeo u obzir i minhenski manuskript te je kopirao latinske tekstove u bilješkama ispod teksta. Usporedi Beugnot, *Lois, vol. 2, op. cit.* u bilj. 28, str. LXIX.

⁵⁹ Ovdje možemo spomenuti i Warnköniga koji je u recenziji Kauslerova izdanja, prilikom čega je dao vrlo opširan prikaz *LdAdB*-a i povijesti pripreme ranijih te navedena tri izdanja, na prvom mjestu kritizirao nedostatak uvodne studije. Uz to,

i bizantskog prava koje su primjenjivali domaći kršćani bilo je prirodno pravo, a njegov najčišći pojavni oblik prema kojem se onda može povući usporedba bilo je rimsko pravo.⁶⁰ Stoga je bila moguća i lakša integracija i podčinjavanje domaćeg stanovništva jurisdikciji *Cour de la Fonde*, odnosno za sporove veće vrijednosti *Cour des Bourgeois*. Beugnot, međutim, nije ustvrdio da je rimsko pravo bilo to koje se primjenjivalo pred sudovima, već franačko pravo, no koje je bilo slično rimskome jer su se oba izvodila iz prirodnog prava.

Krajem 19. i u prvoj polovici 20. stoljeća, autori poput Prutza i Hayeka pokušali su upozoriti na izvorište *LdAdB*-a u rimskom pravu posredstvom bizantskog prava koje je bilo u primjeni kod domaćeg stanovništva, no uz ograničenu argumentaciju te na temelju vrlo općenitih zaključaka o nužnom utjecaju i sličnosti.⁶¹ Snažniji utjecaj imala je pak Grandclaoudova studija o porijeklu i sadržaju pojedinih knjiga asiza *Étude critique sur les Livres des assises de Jérusalem* (1923.), pri čemu je ovaj autor sistematizirao latinske dijelove *LdAdB*-a prema sljedećem ključu: 1. latinske sentence na kraju poglavlja (88); 2. pravne izreke na latinskom inkorporirane u tekst (16), 3. cijela poglavlja na latinskom (19)⁶², 4. naslovi (rubrike) ili uvodna poglavlja na latinskom.⁶³ Uspoređujući nalaze li se i u drugim manuskriptima prevedeni na francuski ili na grčki, Grand-

Warnkönig je glede sadržaja zbirke istaknuo da bi ona u skladu s pretpostavljenim vremenom nastanka, polovica 13. stoljeća, sadržavala običajno francusko pravo koje su donijeli križari, no koje je kasnije “izgrađeno pod utjecajem rimskog prava i pravne znanosti koju su utemeljili glosatori”. Prema ovom autoru odredbe rimskog prava sadržane u zbirci “nisu potjecale iz Bazilika ili Justinijanovog prava koje je još bilo na snazi u Palestini (?), već je doneseno iz Francuske.” (str. 961). Riječ je o nekoliko rečenica bez daljnje razrade teze, no Prawer je ipak upozorio na njih kao na prvu raniju naznaku da su rimski elementi uvezeni iz Europe. Usporedi Warnkönig, L. A., rec. *Les Livres des Assises et des Usages dou Reaume de Jerusalem sive Leges et Instituta Regni Hierosolymitani, primum integra ex genuinis depropmpta codicibus MSS adjuncta lectionum varietate cum glossario et indicibus edidit E. H. Kausler, Vol. I, Gelehrte Anzeigen*, br. 116 – 123, 1840., str. 953, 960. Vidi Prawer, *op. cit.* u bilj. 25, str. 360.

⁶⁰ Usporedi Beugnot, *Lois, vol. 2, op. cit.* u bilj. 28, str. XXV i sl.

⁶¹ Uz navedene autore možemo dodati i LaMontea prema kojemu su križari preuzeli običajno pravo domaćeg stanovništva, a to je bilo rimsko pravo kako ga je prenijela Sirsko-rimska pravna knjiga (LaMonte, *op. cit.* u bilj. 29, str. 101, bilj. 5). Usporedi Prutz, H., *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, Berlin, 1883., str. 347 – 348; Hayek, D., *Le droit franc en Syrie pendant les croisades*, Paris, 1925., str. 33. Također vidi Bishop, *op. cit.* u bilj. 22, str. 69 i sl.

⁶² Grandclaude je naveo “une vingtaine de chapitres” uz nabranje u bilješci 20 poglavlja, međutim u poglavlju 50 nema latinskog teksta te je stoga ukupan broj 19. Usporedi Grandclaude, *op. cit.* u bilj. 31, str. 60.

⁶³ *Ibid.*, str. 57 – 61.

claude je iznio tezu da su latinski naslovi, cijela poglavlja i izreke u tekstu dio izvornog teksta jer se većinom nalaze i u drugim zbirkama, dok su rečenice na kraju dodaci, glose koje su prilikom prepisivanja kasnije ubačene u sam tekst.⁶⁴ Uz to, prema latinskim poglavljima i rubrikama, prema ovom autoru knjiga je bila najprije podijeljena “à la romaine” na *tituli* ili *leges* na početku kojih su bila latinska poglavlja, a zatim na rubrike s latinskim nazivima unutar kojih su redom, bez odvajanja, bila sadržana poglavlja na francuskom jeziku.⁶⁵ Premda bez konačnog odgovora glede autorstva i eventualnih uzora zbirke⁶⁶, njegove postavke o bliskoj vezi minhenskog manuskripta i latinske pravne terminologije s izvornikom postale su jedno od polazišta kasnijih istraživanja.

Grandclaudev zaključke uglavnom je prihvatio i Heinrich Mitteis, iznoseći, međutim, stav da bi i latinska poglavlja bili dodatak kasnijeg prepisivača (“*Bearbeiter der französischen Originalhandschrift*”) koji je na taj način pokazivao svoje znanje, pri čemu je jedan dio bio puki prijepis na latinski, dok bi drugi dio bio izveden na temelju izvora rimskog prava.⁶⁷ U vezi s pitanjem koji bi to izvori bili, prema njegovu je mišljenju priređivač teksta vjerojatno ispred sebe imao same

⁶⁴ Zaključci do kojih je Grandclaude došao su da “je izvornik izgubljen; da je pisan vjerojatno na francuskom s podjelom dijelova na latinskom; da su kopisti potisnuli izvornu podjelu i ostavili samo podjelu na poglavlja, a time je izmijenjen vanjski izgled knjige; da je minhenski manuskript najbolji; da su naslovi i citati na latinskom u radu dio izvornika, a završne fraze dodane glose; da je minhenski manuskript, uz izbacivanje fraza na kraju te dodavanje nekoliko poglavlja iz drugih manuskripata koja on ne sadržava, najbolji za kritičko izdanje asiza.” *Ibid.*, str. 64 – 65.

⁶⁵ Warnkönig je u komentaru izdanja Asiza već 1840. smatrao da je tekst morao biti na latinskom jeziku, i s obzirom na nerazvijenost francuskog jezika i na latinske isprave Godfroia od Bouillona. Viollet je ponovno iznio mišljenje 1905. da bi cijela knjiga bila napisana na latinskom, a naknadno prevedena na francuski, no to mišljenje Grandclaude je zabacio tako da kasnije nije ni raspravljano. Usporedi Warnkönig, *op. cit.* u bilj. 59, str. 950 – 953; Viollet, P., *Histoire du droit civil français*, 3. ed., Paris, 1905., str. 184 (u 2. izdanju iz 1893. na koje upućuje Grandclaude str. 170); Grandclaude, *op. cit.* u bilj. 31, str. 61 – 64.

⁶⁶ Grandclaude je ustvrdio da je autor zbirke bio znalac, međutim, prigovorio je njegovu manjku originalnosti, sistematičnosti i izostanku ikakvih teorijskih temelja. Uz to, druga se primjedba odnosi na činjenicu da se čitajući knjigu stječe dojam da se rimsko pravo, kako je navedeno u knjizi, kao takvo primjenjuje u praksi, iako to uopće nije sigurno, a za neke dijelove ni vjerojatno. Pritom se Grandclaude osvrnuo i na sustav da je moguće da je preuzet iz neke knjige rimskog prava (“*Il est permis de se demander s’il n’a pas repris les grandes divisions de quelque livre de droit romain, et s’il n’a pas essayé de faire rentrer dans ce cadre, tout le droit non féodal de l’Orient latin.*”), no nije bio prikladan izlaganju obuhvaćene materije. Usporedi Grandclaude, *op. cit.* u bilj. 31, str. 123 – 126.

⁶⁷ Vidi Mitteis, *op. cit.* u bilj. 32, str. 144 – 145.

rimске izvore, u prvom redu Justinijanove Institucije. Što se pak tiče utjecaja rimskog prava na izvorni sadržaj koji je bio na francuskom⁶⁸, Mitteis je uputio na određene naznake u kojima bi on bio vidljiv, primjerice spominjući Conratov dokaz o sličnosti jedne odredbe asiza s tekstom *Brachylogusa*⁶⁹, ili navodeći da određeni utjecaj ne bi bio isključen u poglavljima o nevaljanosti pravnih poslova i bezrazložnom obogaćenju. Međutim, uz sumnju o tome koliko bi tu bila riječ o autorovim idejama ili odrazu stvarnog stanja, na kraju je općenito zaključio da bi taj utjecaj bio vrlo ograničen.⁷⁰

Mnogo detaljniju analizu veze *LdAdB*-a s rimskim pravom, uz djelomičnu kritiku Grandclaudovih nalaza, izložio je Praver 1954. u članku *Étude préliminaire sur les sources et la composition du 'Livre des assises des Bourgeois'*⁷¹, a teza iznesena u njemu i danas je široko prihvaćena u krugovima povjesničara križarskih ratova te je sadržana u enciklopedijskim unosima o pravu križarskih država.⁷² Praver je polazeći od problema dvojnog režima miraznih dobara koji je postojao u Kraljevstvu Jeruzalemskom i tražeći odgovarajuće modele u kontinentalnoj Europi uočio da postoji sličnost s uređenjem koje je bilo u primjeni na jugu Francuske, na području na kojem je u određenoj mjeri ostalo prisutno ili je recipirano rimsko pravo (*Midi*, odnosno *les pays de droit écrit*), a ne na sjeveru,

⁶⁸ U vezi s navedenim utjecajem Mitteis je naveo da je on općenito pretpostavljen, uz uputu na monografije o povijesti francuskog privatnog prava Violleta i Chenona, međutim, u oba navedena djela se glede *LdAdB*-a tek kratko navodi "L'influence du droit Justinien y est très sensible" (Violetova fraza; Chenon ne navodi *très*). Usporedi Viollet, *op. cit.* u bilj. 65, str. 184 (170); Chenon, É., *Histoire générale du droit français public et privé des origines à 1815*, Tome 1, Paris, 1926., str. 552; Mitteis, *op. cit.* u bilj. 32, str. 145.

⁶⁹ Riječ je o jednoj fusnoti uz analizu *Brachylogusa* i njegova utjecaja, u kojoj je Conrat naveo da je tekst odredbe asiza (Cap. CLXXXIII) sličniji tekstu *Brachylogusa* nego samog Kodeksa. Usporedi Conrat (Cohn), M., *Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts im früheren Mittelalter*, vol. I, Leipzig, 1891., str. 582.

⁷⁰ Zaključak o malom utjecaju latinskih poglavlja Mitteis pritom dodatno opravdava izostankom latinizama iz teksta *Livre du plédeant et du plaidoyer*, naknadne skraćene verzije zbirke. Vidi Mitteis, *op. cit.* u bilj. 32, str. 145 – 146.

⁷¹ Članak je ponovno objavljen na engleskom jeziku 1980. u okviru autorovih *Crusader Institutions* (*op. cit.* u bilj. 25, str. 358 i sl.) te se uglavnom citira prema tom djelu. Usporedi Praver, J., *Étude préliminaire sur les sources et la composition du "Livre des assises des Bourgeois"*, *Revue historique de droit français et étranger*, 4e ser., vol. 31, 1954., str. 198 i sl., 358 i sl.

⁷² Primjerice, vidi internetska izdanja enciklopedije *Britannica* (<https://www.britannica.com/event/Crusades/The-era-of-the-Second-and-Third-Crusades#toc25608>) te *Treccani* pod unosom *Assise di Gerusalemme* (http://www.treccani.it/enciclopedia/assise-di-gerusalemme_%28Federiciana%29/).

gdje se primjenjivalo običajno franačko pravo, iako je većina velikih plemića bila sa sjevera i sjeveroistoka Francuske (*pays de droit coutumier*).⁷³ Slijedeći navedenu nit i istražujući dostupne izvore, Praver je došao do zaključka da je autor *LdAdB*-a upotrijebio kao temelj i model za veći broj njegovih poglavlja provansalsku sumu Justinijanovog Kodeksa, *Lo Codi*.⁷⁴ Od ukupnog broja 297 poglavlja u minhenskom manuskriptu ustvrdio je da se u 63 poglavlja nalaze izravni prijevodi iz *Lo Codi*⁷⁵, dok se u daljnjih 59 može vidjeti izravan utjecaj.⁷⁶ Premda je i sam Praver upozorio na potrebu “detaljnije studije” odnosa samih odredaba *LdAdB*-a i *Lo Codi*, na općoj je razini izveo daljnju argumentaciju glede strukture i sadržaja dvaju izvora. Pritom je uputio na to da bi autor *LdAdB*-a u većoj mjeri, posebno od poglavlja XV do CCIX, slijedio isti redosljed izlaganja materije kao u *Lo Codi*, iako ne preuzimajući strukturu izvedenu iz *Codexa*, već raspoređujući poglavlja općenito unutar 26 naslova (*tituli*).⁷⁷

⁷³ Usporedi Praver, *op. cit.* u bilj. 25, str. 361 – 362. Praverove zaključke glede utjecaja *Lo Codi* na bračno pravo *LdAdB*-a uglavnom je slijedio i Brundage u svojoj analizi bračnog prava Jeruzalemskog Kraljevstva, u većoj mjeri konstatirajući kada su postojale podudarnosti. Uz Brundagev rad možemo spomenuti i jednu posebnost prava *LdAdB*-a, u smislu vrlo rane pojave rastave od stola i postelje zbog okrutnosti ili mržnje, glede koje autor iznosi vrlo oprezno mogućnost da bi ona bila izražena već kod Goffreda od Tranija oko 1241. – 1243., dok je Ivan od Ankone u svojoj Sumi naveo da je upravo Goffredova *Suma* bila korištena kao glavni izvor u Akri oko 1260. Usporedi Brundage, J. A., *Marriage Law in the Latin Kingdom of Jerusalem*, u: Kedar, B. Z.; Mayer, H. E.; Smail, R. C. (ur.), *Outremer. Studies in the history of the Crusading Kingdom of Jerusalem*, Jerusalem, 1982., str. 258 i sl., 266; Rubin, *op. cit.* u bilj. 40, str. 93 – 94.

⁷⁴ Vidi Fitting, H. (ur.), *Lo Codi, in der lateinischen übersetzung des Ricardus Pisanus*, Halle, 1906.; Derrer, F. (ur.), *Lo Codi. Eine Summa codicis in provenzalischer Sprache aus dem XII. Jahrhundert; die provenzalische Fassung der Handschrift A (Sorbonne 632)*, Zürich, 1974. Također, za *Summa Trecensis*, kao temelj *Lo Codi*, vidi Meijers, E. M., *Sommes, lectures et commentaires (1100 à 1250)*, u: *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano*, vol. I, Pavia, 1934, str. 431 i sl. (= *Etudes d'histoire du droit, t. III, Le droit romain au Moyen Âge*, Leiden, 1959., str. 211 i sl.); Gouron, A., *Etudes sur la diffusion des doctrines juridiques médiévales*, London, 1987.

⁷⁵ U povodu usporedbe terminologije glede darovanja povodom braka te redosljeda razloga iznasljeđenja Praver je vjerovao da temelj *LdAdB*-a ne bi bila provansalska verzija teksta *Lo Codi*, kao ni prijevodi na francuski, katalonski i druge, već latinski prijevod, iako raniji od onoga Rikarda Pizanskog (*Ricardus Pisanus*) koji je sačuvan (vidi Fittingovo djelo u bilj. *supra*). Usporedi Praver, *op. cit.* u bilj. 25, str. 375 – 376.

⁷⁶ Glede točnog popisa vidi *ibid.*, str. 363 – 365.

⁷⁷ U vezi s Grandclaudovom tezom o unutrašnjoj strukturi *LdAdB*-a Praver je smatrao da nije postojala podjela na knjige, već samo na naslove (*tituli*) koji su bili dalje podijeljeni na poglavlja (*leges*). Pritom se može primijetiti da je Praver Grandclaudeovu

S obzirom na duplikaciju sadržaja između latinskih i pratećih poglavlja na francuskom, Praver je stavio pod sumnju Grandclaudovo mišljenje o integralnoj ulozi i mjestu latinskih poglavlja i sentenci unutar poglavlja, smatrajući da su latinska poglavlja kasniji dodaci.⁷⁸ Također, u skladu i s ranijim Mitteisovim mišljenjem, iznio je stav da bi umetnute fraze na latinskom bile rezultat rada samog autora zbirke, koji je vjerojatno bio pravni praktičar, nastale prilikom sastavljanja teksta u želji da pokaže pravničko znanje i poznavanje latinskog jezika.⁷⁹ Možemo priznati navedenu mogućnost, posebno u skladu s okolnostima polovice 13. stoljeća koje upućuju na prisutnost rimskoga prava u Akri, poput pojave prvih rimskopravnih *exceptiones* u ispravama⁸⁰ ili naznake o poznavanju Justinijanove Kodifikacije od strane Jeana od Ibelina, te s činjenicom da bi autoru *LdAdB*-a kao možebitnom prisjedniku ili bilježniku bila dostupna pravna literatura koja je cirkulirala Mediteranom početkom 13. stoljeća, no razlog navedenog stava primarno vidimo u tome što navedeni tekstovi nemaju izravne poveznice s *Lo Codi*, pa je Praver na navedeni način izbjegao problem tog izostanka u elementu u kojem bi možda bio i najočekivaniji. S tim u vezi istaknuli bismo i Praverovo inzistiranje na tome da *LdAdB* nije puki prijepis *Lo Codi*, već model prema kojem je izvršeno zapisivanje običaja Kraljevstva s obzirom na sličnost prava koje je bilo u primjeni⁸¹, a koji je autor zbirke u određenim elementima pokušao i prikriti kao svoj uzor.⁸² Premda se to može relativizirati s obzirom na autorov kasniji rad, u kojem je analizirao utjecaj rimskog prava na pravila o iznasljeđenju te iz kojega se može izvući zaključak o pokušaju povezivanja mogućeg utjecaja *Lo Codi* na pravo Jeruzalemskog Kraljevstva već polovicom 12. stoljeća, za vrijeme Baldwina III.⁸³, u samom radu time je donekle ublažena

podjelu shvatio na način da je zbirka podijeljena na knjige, naslove (rubrike) i poglavlja, iako Grandclaude u svojem djelu ne navodi knjige, već samo *titres* (naslovi), na čijem bi početku bila latinska poglavlja. Kao poseban argument protiv šire podjele Praver je naveo i da zbirka ne slijedi potpuno podjelu na 9 knjiga iz *Lo Codi*. Usporedi Grandclaude, *op. cit.* u bilj. 31, str. 61 – 63; Praver, *op. cit.* u bilj. 25, str. 369, 373 – 374.

⁷⁸ *Ibid.*, str. 368, 373.

⁷⁹ *Ibid.*, str. 368.

⁸⁰ RRH no. 1232 (iz 1255.) i no. 1291 (iz 1260.). Usporedi Brundage, *op. cit.* u bilj. 55, str. 29.

⁸¹ Usporedi Praver, *op. cit.* u bilj. 25, str. 377 – 378.

⁸² To se u prvom redu odnosi na strukturu. *Ibid.*, str. 369.

⁸³ Usporedi Praver, *op. cit.* u bilj. 25, str. 468 (poglavlje pod naslovom *Roman Law and Crusader Legislation: The Assises on Confiscation and Disinheritance*, prvi put objavljeno kao: *Étude sur le droit des Assises de Jérusalem: droit de confiscation et droit d'exhérédation*, *Revue d'histoire de droit français et étranger*, 4e ser., vol. 39, 1961., str. 520 – 551, i

kategoričnost teze te su početno otklonjeni mogući prigovori glede izostanka konkretnijih podudaranja u svim odredbama koje je citirao, a koje smo uočili, uz njezino općenito održanje na snazi.

Konačno, kao posljednji dio Prawerove studije treba spomenuti argumentaciju zašto bi *Lo Codi* bio uzet kao podloga prilikom pripreme *LdAdB*-a.⁸⁴ Prawer je, naime, pošao od starijih teza da je latinsko stanovništvo bilo primarno smješteno u gradovima Sirije i Palestine⁸⁵, što bi bio odraz činjenice da su *pedites*, pješaci, neplemići, bili stanovnici gradova i prije polaska u križarski rat, u najvećoj mjeri gradova koji su bili puno rasprostranjeniji na jugu Francuske, u zemljama pisanog ili rimskog prava. U skladu s time gradsko stanovništvo već je živjelo dijelom prema rimskom pravu, doduše nešto izmijenjenom kroz stoljeća, krajem 11. st. prije polaska prema Svetoj zemlji, dok su ti gradovi i kasnije, kao izvorište novijih valova doseljenika, bili izloženi u većoj mjeri širenju ideja glosatora. Tako bi bilo sasvim prirodno da su oni sa sobom donijeli i pravnu praksu utemeljenu na rimskom pravu. Također, dio križara je došao i s područja južne Italije pod vlašću Normana, gdje se rimsko i bizantsko pravo redovito primjenjivalo na starosjedilačko stanovništvo⁸⁶, i to puno više nego na sjeveru Italije, gdje je prevladavalo langobardsko pravo. Na kraju, rimsko pravo bilo je i u temeljima prava talijanskih komuna, ali i prava domaćeg kršćanskog, sirijskog i grčkog, stanovništva.⁸⁷ Svi ti elementi mogli su utjecati na to da rimsko pravo kao zajednički nazivnik zaživi u trgovačkoj praksi čiji je građanstvo bilo nositelj te da se na odgovarajućem stupnju razvoja jedan od njegovih suvremenih oblika izlaganja uzme kao temelj za pripremu autoritativne pravne zbirke. Riječ je o uvjerljivom objašnjenju, međutim, koje ne možemo toliko usko vezati uz preuzimanje *Lo Codi* kao uzora, već bi se moglo prihvatiti i glede šireg kruga mogućih izvora u kojima je obrađeno rimsko pravo, nastalih tijekom 12. stoljeća.

1962., str. 29 – 42). U radu se glede rimskog prava u prvom redu raspravlja o odnosu razloga za iznasljeđenje prema Noveli 115 te odnosu odredaba *LdAdB*-a prema tekstovima *Lo Codi* prema kojem je Prawer zaključio da bi te odredbe *LdAdB*-a potjecale iz prve polovice 12. stoljeća s područja Languedeoca, Provanse i Katalonije (str. 457).

⁸⁴ *Ibid.*, str. 378 i sl.

⁸⁵ Glede novijih istraživanja prema kojima je građanstvo bilo prisutno i izvan gradova usporedi Ellenblum, R., *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge, 1998. Također glede vjerojatnog porijekla građanstva u Jeruzalemu vidi Tischler, C., *Die Burgenses von Jerusalem im 12. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 2000.

⁸⁶ Opširnije o tome vidi, primjerice, radove sadržane u zborniku: Martin, J.-M.; Peters-Custot, A.; Prigent, V. (ur.), *L'héritage byzantin en Italie, VIIIe-XIIe siècle. II. Les cadres juridiques et les institutions publiques*, Rome, 2012.

⁸⁷ Usporedi Prawer, *op. cit.* u bilj. 25, str. 388.

Navedena općenitost, odnosno činjenica da teza počiva na dosta generalnih tvrdnji o mogućoj vezi dvaju izvora, bez vremenskih i prostornih specifikacija koje je potrebno razraditi, na što se namjeravamo fokusirati u daljnjem istraživanju, možda je i najveći problem. Naime, dosad nije bilo detaljne kritičke raščlambe Praverove teze. Naderove opservacije da podudarnost samo dijela odredaba može uputiti na to da je jednom od autora *LdAdB*-a bio dostupan *Lo Codi*, no da on nije bio temelj ove pravne knjige, možemo ocijeniti tek kao dosta paušalnu kritiku.⁸⁸ Premda bi se to prema temi i naslovu Naderova djela moglo očekivati, autor nije ušao u ozbiljniju obradu Praverove teze i izvora, već je samo iznio nekoliko sumarnih prigovora te se iz izostanka samostalne obrade teme može izvesti tek zaključak o Naderovu odricanju veće uloge rimskog prava u Jeruzalemskom Kraljevstvu.⁸⁹

Na jedan od prigovora koje je iznio Nader, a to je proturječnost Praverovih teza o općoj ulozi *Lo Codi* te posebnom položaju i mogućem porijeklu kaznenopravnih odredaba *LdAdB*-a iz kraljevske domene sa sjevera Francuske⁹⁰, posebno se koncentrirao Bishop, no s drukčijim ciljem.⁹¹ Naime, Bishop je u disertaciji na temelju analize dijela kaznenopravnih odredaba postavio tezu da je pravo izneseno u *LdAdB*-u uspostavljeno u prvoj polovici 12. stoljeća, odnosno neovisno o *Lo Codi*⁹², a u jednom od kasnijih radova kao argument u tom smislu iznio je da bi poglavlja o deliktnoj odgovornosti *LdAdB*-a bila izravna

⁸⁸ Usporedi Nader, *op. cit.* u bilj. 24, str. 56 – 57. U vezi s iznesenom ocjenom možemo uputiti i na Mayerovu kritiku Naderova djela u: Mayer, H. E., *Ex Cantabrigia lux? Zur Arbeitsweise von Marwan Nader*, u: Engelbrecht, M.; Hanssen-Decker, U.; Höffker, D. (ur.), *Rund um die Meere des Nordens. Festschrift für Hain Rebas*, Heide, 2008., str. 203 i sl.

⁸⁹ U samom djelu glavni predmet izlaganja su utvrđenje tko su bili *burgenses* te nadležnost *Cour des Bourgeois*. Usporedi Nader, *op. cit.* u bilj. 24. Nader je u kasnijem članku sumarno obradio pozivanje na i odricanje od rimskopravnih *exceptiones* u ispravama đenoveškog bilježnika Lamberta di Sambuceta, sastavljenima na Cipru početkom 14. stoljeća (1301. – 1302.), međutim, navedeno izlazi izvan okvira obrade ovog rada. Uz to možemo dodati da je odricanje od *exceptiones* postalo uobičajeno u mediteranskoj pravnoj praksi već u drugoj polovici 13. stoljeća prema čemu ne bi bila riječ o izuzetnoj pojavi. Usporedi Nader, M., *Courts of Non-Noble Jurisdiction and Laws of Roman Provenance in Fourteenth-Century Famagusta*, *Crusades*, vol. 15, 2017., str. 135 i sl.

⁹⁰ Usporedi Praver, *op. cit.* u bilj. 25, str. 424 – 429; Nader, *op. cit.* u bilj. 24, str. 7.

⁹¹ Bishop se, kao i kasnije Rubin, uz to priklonio i Naderovu stavu da je *LdAdB* nastao djelovanjem više autora te konstataciji da su određeni asizi potjecali iz prve polovice 12. stoljeća. Usporedi Bishop, *op. cit.* u bilj. 24, str. 73; Rubin, *op. cit.* u bilj. 40, str. 91 – 92.

⁹² Bishop, *op. cit.* u bilj. 24, str. 73, 76.

prilagodba tekstova iz Digesta, a ne prijevod ili preuzimanje iz *Lo Codi*, te bi stoga i utjecaj rimskoga prava bio ranijeg datuma. U tom smislu Bishop navodi da način inkorporacije rimskog prava u tekst *LdAdB*-a sugerira da “the author or compiler of this text may have been a jurist trained in Roman law in Europe, and was not simply copying from *Lo Codi* or any other medieval legal text.”⁹³ Poticaj za navedeno razmišljanje mogli bi dati studiji patrijarha Heraklija i nadbiskupa Williama od Tira na sveučilištu u Bolonji polovicom 12. stoljeća⁹⁴, međutim, riječ je samo o mogućnosti bez snažnijeg utemeljenja. Općenito se glede autorovih postavki mogu postaviti primjedbe o ograničenom broju primjera iz kojih su izvučeni širi zaključci glede kaznenog prava te o nedostatnoj dubini analize u vezi s odredbama o odgovornosti za štetu, posebno glede literature 12. stoljeća i eventualno dostupnih izvornih tekstova. Doduše, smatramo da se autoru može priznati plauzibilnost ideje o mogućem poticaju razvoju prava koji je dao dolazak Fulka od Anjoua.⁹⁵ Niz asiza donesenih od strane Amalrika te vjerojatno Baldwina III, Fulkovih sinova⁹⁶, uz već ranije iznesenu Prawerovu uputu na vezu nekih od tih asiza s rimskim pravom⁹⁷, i prema našem mišljenju otvaraju prostor za hipotezu o mogućem priljevu novih pravnih shvaćanja u periodu oko polovice 12. stoljeća, no koja će zahtijevati daljnja istraživanja, u prvom redu glede poveznica s romanističkom literaturom onoga doba.

Glede prisutnosti rimskopravne tradicije u Jeruzalemskom Kraljevstvu, konkretnije Akri, polovicom 13. stoljeća, vjerujemo da je Rubinova studija, među ostalim i o djelovanju Ivana od Ankone, uz ranija saznanja, samo potvrdila da Kraljevstvo nije bilo izolirani otok izvan pravnih tokova onoga vremena.⁹⁸

⁹³ Usporedi Bishop, A. M., *Adaptations of the Roman Lex Aquilia in the Burgess Assizes of Jerusalem*, u: Parker, M. E.; Halliburton, B.; Romine, A. (ur.), *Crusading in Art, Thought and Will*, Leiden, 2019., str. 110 i sl.

⁹⁴ Primjerice, usporedi Hiestand, R., *Zum Leben und zur Laufbahn Wilhelms von Tyrus*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, vol. 34, br. 2, 1978., str. 359 – 360.

⁹⁵ Bishop je kao poveznicu istaknuo interes ranijih vladara Anjoua za rimsko pravo, no bez izravne upute na izvore, već samo na daljnje djelo s dosta općenitim tvrdnjama glede čega je potrebno detaljnije ispitivanje građe (Bachrach, B. S., *Fulk Nerra, the Neo-Roman Consul, 987-1040*, Berkeley, Los Angeles, London, 1993., str. 112 i sl.). Usporedi Bishop, *op. cit.* u bilj. 24, str. 193.

⁹⁶ Za popis asiza koji bi potjecali iz navedenog razdoblja usporedi Grandclaude, M., *Liste d'Assises remontant au premier Royaume de Jerusalem (1099–1187)*, u: *Mélanges Paul Fournier*, Paris, 1929., str. 332 i sl.

⁹⁷ Vidi bilj. 84 (Prawer, *op. cit.* u bilj. 25, str. 430 i sl.).

⁹⁸ Glede *LdAdB*-a Rubin polazi od Prawerove teze o utjecaju *Lo Codi*, no uglavnom prihvaća Naderove zaključke, ističući pritom da bi djelo također bilo namijenjeno pravnoj poduci. Usporedi Rubin, *op. cit.* u bilj. 40, str. 91 – 92.

IV. ZAKLJUČAK

U ovome radu, koji je zamišljen kao početna faza istraživanja položaja i uloge rimskog prava u križarskim državama, odnosno njegove moguće recepcije, uvodno su izloženi osnovni pojmovi križarskih ratova i križarskih država, nakon čega su ukratko obrađeni elementi pravnog sustava najvažnije od tih država, Jeruzalemskog Kraljevstva. Na temelju izloženoga, a u vezi s dosadašnjom obradom sačuvane građe s područja, vidljivo je da se utjecaj i moguća recepcija rimskoga prava u prvom redu vežu uz *Livre des Assises des Bourgeois*, zbirku prava koje se primjenjivalo pred sudom građanstva. Pritom, kroz analizu postojeće literature o temi, smatramo da je dosad najkompletniju obradu problema, a i najuvjerljiviju s romanističkog stajališta s obzirom na korištene izvore, izvršio Praver kod iznošenja teze da bi uzor, model, pri pripremi *LdAdB*-a bila provan-salska suma Kodeksa *Lo Codi*.

Možemo ustvrditi da je Praver u radovima općenito o sadržaju *LdAdB*-a te posebno o iznasljeđenju postavio dobre temelje raščlambe problema, no, kako je i sam upozorio, postoji potreba i prostor za još detaljniju i temeljitiju raščlambu teksta *LdAdB*-a u odnosu prema izvorima rimskoga prava. Uz samo preispitivanje glavne teze o utjecaju rimskog prava u pripremi *LdAdB*-a, drugi smjer istraživanja, u kojem su krenuli i sam Praver glede iznasljeđenja te recentnije Bishop u svezi s deliktnom odgovornošću, odnosio bi se na 12. stoljeće, kada je to pravo, sadržano u *LdAdB*-u, po svemu sudeći formirano. U tom pravcu bi upućivalo i ustanovljenje *Cour des Bourgeois* najkasnije 1149. te asizi iz navedenog doba. Pritom vjerujemo, usprkos Praverovu fokusu na mogućnost ranijeg utjecaja *Lo Codi*, da analizu treba proširiti i na druge izvore toga doba, posebno one utemeljene na Kodeksu. Naime, i dok je autor *LdAdB*-a možda, ili vjerojatno, koristio *Lo Codi* radi što boljeg formuliranja postojećeg prava, i možebitno upravo *Lo Codi* zbog jezika radi isticanja samosvojnosti prava Kraljevstva, tendencije koja je u prvom redu vidljiva u djelima feudalnih pravnika, to ne znači da je ta suma nužno bila izvor koji bi bio korišten u 12. stoljeću. Uostalom, niz pravnika, i civilnog i kanonskog prava, mogli su donijeti i druga pravna djela koja su mogla poslužiti prilikom sudačkog odlučivanja kao orijentir ili pomoć. U skladu s tim i smatramo da će nastavak istraživanja pokazati da se Jeruzalemsko Kraljevstvo u pravnom smislu može smatrati sastavnim dijelom zapadne pravne kulture te da zaslužuje odgovarajući tretman u romanističkim istraživanjima srednjovjekovlja koji je dosada izostao.

BIBLIOGRAFIJA

- Ascheri, M., *The Laws of Late Medieval Italy: Foundations for a European Legal System*, Leiden, Boston, 2013.; doi.org/10.1163/9789004252561
- Ashtor, E., *Il regno dei crociati e il commercio di Levante*, u: Airaldi, G.; Kedar, B. Z. (ur.), *I Comuni Italiani nel regno crociato di Gerusalemme*, Genoa, 1986., str. 15 – 56.
- Bachrach, B. S., *Fulk Nerra, the Neo-Roman Consul, 987-1040*, Berkeley, Los Angeles, London, 1993.
- Balard, M., *Remarques sur les Assises de Jérusalem*, u: Devard, J.; Ribémont, B. (ur.), *Autour des Assises de Jérusalem*, Paris, 2018., str. 19 – 30.
- Barber, M., *Crusader States*, New Haven, London, 2012.
- Barber, M., *Two Cities: Medieval Europe, 1050-1320*, 2. ed., London, New York, 2004.; doi.org/10.4324/9780203645819
- Bart, J., *Histoire du droit prive de la chute de l'Empire romain au XIXe siècle*, Paris, 2009.
- Bartlett, R., *The Making of Europe. Conquest, Colonization and Cultural Change 950 – 1350*, London, 1993.
- Bishop, A. M., *Adaptations of the Roman Lex Aquilia in the Burgess Assizes of Jerusalem*, u: Parker, M. E.; Halliburton, B.; Romine, A. (ur.), *Crusading in Art, Thought and Will*, Leiden, 2019., str. 110 – 125; doi.org/10.1163/9789004386136
- Bishop, A., *Criminal Law and the Development of the Assizes of the Crusader Kingdom of Jerusalem in the Twelfth Century*, Toronto, 2011.
- Bozoyan, A., *La Réception du droit dans L'Arménie Cilicienne*, u: Bruns, P.; Luthe, H. O. (ur.), *Orientalia Christiana, Festschrift für Hubert Kaufhold zum 70. Geburtstag*, Wiesbaden, 2013., str. 75 – 84.
- Brauneder, W., *Europäische Privatrechtsgeschichte*, Wien, Köln, Weimar, 2014.
- Brown, G. S., *The Norman Conquest and the Southern Italy and Sicily*, Jefferson (N.C.), London, 2003.
- Brundage, J. A., *Latin Jurists in the Levant. The Legal Elite of the Crusader States*, u: Shatzmiller, M. (ur.), *Crusaders and Muslims in Twelfth-Century Syria*, Leiden, New York, 1993., str. 18 – 42.
- Brundage, J. A., *Marriage Law in the Latin Kingdom of Jerusalem*, u: Kedar, B. Z.; Mayer, H. E.; Smail, R. C. (ur.), *Outremer. Studies in the history of the Crusading Kingdom of Jerusalem*, Jerusalem, 1982., str. 258 – 271.
- Brundage, J. A., *The Medieval Origins of the Legal Profession. Canonists, Civilians, and Courts*, Chicago, London, 2008.; doi.org/10.7208/chicago/9780226077611.001.0001

- Cahen, C., *Orient et Occident au temps des Croisades*, Paris, 2010.
- Chenon, É., *Histoire générale du droit français public et privé des origines à 1815*, Tome I, Paris, 1926.
- Chevedden, P. E., *Pope Urban II and the Ideology of the Crusades*, u: Boas, A. J. (ur.), *The Crusader World*, Abingdon, 2016., str. 7 – 53.
- Classen, P., *Studium und Gesellschaft im Mittelalter*, Stuttgart, 1983.
- Cobb, P. M., *The Race for Paradise. An Islamic History of the Crusades*, Oxford, 2014.
- Coing, H. (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, München, 1973.
- Coing, H., *Die juristische Fakultät und ihr Lehrprogramm*, u: Coing, H. (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, München, 1973., str. 39 – 128.
- Conrat (Cohn), M., *Geschichte der Quellen und Literatur des römischen Rechts im früheren Mittelalter*, vol. I, Leipzig, 1891.
- Conte, E., *L'état au Moyen Âge : Le charme résistant d'un questionnement dépassé*, u: Bonin, P.; Brunet, P.; Kerneis, S. (ur.), *Formes et doctrines de l'Etat*, Paris, 2018., str. 123 – 136.
- Cortese, E., *Il diritto nella storia medievale. 2. Il basso medioevo*, Roma, 1995.
- Cortese, E., *Le grandi linee della storia giuridica medievale*, Roma, 2002.
- Cortese, E., *Théologie, droit canonique et droit romain. Aux origines du droit savant (XIe-XIIIe s.)*, Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, vol. 146, br. 1, 2002., str. 57 – 74; doi.org/10.3406/crai.2002.22409
- Devard, J., *La "légendarisation" de Godefroy de Bouillon*, u: Devard, J.; Ribémont, B. (ur.), *Autour des Assises de Jérusalem*, Paris, 2018., str. 31 – 44.
- Dickson, G., *What Are the Crusades?*, u: Boas, A. J. (ur.), *The Crusader World*, Abingdon, 2016., str. 688 – 697.
- Dodu, G., *Histoire des institutions monarchiques dans le Royaume latin de Jérusalem, 1099-1291*, Paris, 1894.
- Edbury, P. W., *Kingdom of Cyprus and the Crusades 1191 – 1374*, Cambridge, 1991.; doi.org/10.1017/CBO9780511562402
- Edbury, P. W., *Law and Custom in the Latin East: les Letres dou Sepulcre*, Mediterranean Historical Review, vol. 10, br. 1-2, 1995., str. 71 – 79; doi.org/10.1080/09518969508569684
- Ellenblum, R., *Frankish Rural Settlement in the Latin Kingdom of Jerusalem*, Cambridge, 1998.; doi.org/10.1017/CBO9780511585340
- Erdmann, P., *Die Entstehung des Kreuzzugsgedankens*, Darmstadt, 1974.

- Fierro, M.; Tolan, J. V. (ur.), *The legal status of Dimmī-s in the Islamic west (second/eighth – ninth/fifteenth centuries)*, Turnhout, 2013.; doi.org/10.1484/M.RELMI N-EB.6.09070802050003050408050408
- Fiori, A., *La 'Collectio Britannica' e la riemersione del Digesto*, *Rivista Internazionale di Diritto Comune*, vol. 9, 1998., str. 81 – 121.
- Fiori, A., *Roman Law Sources and Canonical Collections in the Early Middle Ages*, *Bulletin of Medieval Canon Law*, vol. 34, 2017., str. 1 – 31.
- Fournier, P., *Un tournant de l'histoire du droit 1060-1140*, *Nouvelle revue historique de droit français et étranger*, vol. 40, 1917, str. 129 – 180.
- Goldberg, J. L., *Trade and Institutions in the Medieval Mediterranean: The Geniza Merchants and their Business World*, Cambridge, 2012., doi.org/10.1017/CBO9780511794209
- Gouron, A., *Etudes sur la diffusion des doctrines juridiques médiévales*, London, 1987.
- Grandclaude, M., *Étude critique sur les Livres des assises de Jérusalem*, Paris, 1932.
- Grandclaude, M., *Liste d'Assises remontant au premier Royaume de Jerusalem (1099-1187)*, u: *Mélanges Paul Fournier*, Paris, 1929., str. 329 – 345.
- Grousset, R., *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem. I. 1095-1130. L'anarchie musulmane*, Plon, 1934.
- Hamilton, B., *The Latin Church and the Crusader States*, Abingdon, 2016.
- Harris, J., *Byzantium and the Crusades*, 2. ed., London, 2014., doi.org/10.5040/9781474210508
- Hattenhauer, H., *Europäische Rechtsgeschichte*, 4. ed., Heidelberg, 2004.
- Hayek, D., *Le droit franc en Syrie pendant les croisades*, Paris, 1925.
- Hiestand, R., *La langue vulgaire dans les chartes de Terre Sainte avec un regard sur la chancellerie royale française*, u: Herbers, K.; Könighaus, W. (ur.), *Von Outremer bis Flandern. Miscellanea zur Gallia Pontificia und zur Diplomatie*, Berlin, 2013., str. 269 – 304.
- Hiestand, R., *Zum Leben und zur Laufbahn Wilhelms von Tyrus*, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*, vol. 34, br. 2, 1978., str. 354 – 380.
- Horn, N., *Die legistische Literatur der Kommentatorenzeit*, u: Coing, H. (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, München, 1973., str. 261 – 364.
- Jacoby, D., *La féodalité en Grèce médiévale. Les 'Assises de Romanie'. Sources, application et diffusion*, Paris, 1971.; doi.org/10.1515/9783111658612
- Jakobs, H., *Kirchenreform und Hochmittelalter 1046 – 1215*, München, 1999.; doi.org/10.1524/9783486701326
- Jotischky, A., *Crusading and the Crusader States*, Harlow, 2004.

- Kedar, B. Z., *Crusade and Mission. European Approaches Toward the Muslims*, Princeton, 1988.; doi.org/10.1515/9781400855612
- Kedar, B. Z., *On the Origins of the Earliest Laws of Frankish Jerusalem: The Canons of the Council of Nablus, 1120*, *Speculum*, vol. 74, br. 2, 1999., str. 310 – 335; doi.org/10.2307/2887049
- Kedar, B. Z., *The Subjected Muslims of the Frankish Levant*, u: Powell, J. M. (ur.), *Muslims under Latin Rule*, Princeton, 1990., str. 135 – 174; doi.org/10.1515/9781400861194.135
- Krey, A. C., *The First Crusade: The Accounts of Eyewitnesses and Participants*, Princeton, 1921.
- Kuttner, S., *The Revival of Jurisprudence*, u: Benson, R. L. et al. (ur.), *Renaissance and Renewal in the Twelfth Century*, Cambridge, Mass., 1982., str. 299 – 323 (= Kuttner, S., *Studies in the History of Medieval Canon Law*, Aldershot, 1990.)
- LaMonte, J. L., *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem 1100 to 1291*, Cambridge, Mass., 1932.
- Lange, C. R.; Mueller, W. P.; Neumann, C. K. (ur.), *Islamische und westliche Jurisprudenz des Mittelalters im Vergleich*, Tübingen, 2018.
- Legendre, P., *La pénétration du droit romain dans le droit canonique classique de Gratien à Innocent IV, 1140-1254*, Paris, 1964.
- Lemarignier, J.-F., *La France médiévale : institutions & société*, 2. ed., Paris, 2002.
- Lesaffer, R., *European Legal History. A Cultural and Political Perspective*, Cambridge, 2009.; doi.org/10.1017/9781107300866
- Lonza, N., *Pravna kultura srednjovjekovne Dalmacije između usmenosti i pismenosti*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 63, br. 5-6, 2013., str. 1203 – 1232.
- MacEvitt, C., *The Crusades and the Christian World of the East: Rough Tolerance*, Philadelphia, 2008.,
- Martin, J.-M.; Peters-Custot, A.; Prigent, V. (ur.), *L'héritage byzantin en Italie, VIIIe-XIIIe siècle. II. Les cadres juridiques et les institutions publiques*, Rome, 2012.
- Mayer, H. E. (ur.), *Die Kreuzfahrerstaaten als multikulturelle Gesellschaft*, München, 1997.; doi.org/10.1524/9783486595895
- Mayer, H. E., *Die Kanzlei der lateinischen Könige von Jerusalem*, Hannover, 1996.
- Mayer, H. E., *Die Urkunden der Lateinischen Könige von Jerusalem*, Hannover, 2010.
- Mayer, H. E., *Ex Cantabrigia lux? Zur Arbeitsweise von Marwan Nader*, u: Engelbrecht, M.; Hanssen-Decker, U.; Höffker, D. (ur.), *Rund um die Meere des Nordens. Festschrift für Hain Rebas*, Heide, 2008., str. 203 – 208.
- Mayer, H. E., *The Concordat of Nablus*, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 33, br. 4, 1982., str. 531 – 543; doi.org/10.1017/S0022046900030244

- Mayer, H. E., *Von der Cour des Bourgeois zum öffentlichen Notariat. Die freiwillige Gerichtsbarkeit in den Kreuzfahrerstaaten*, Wiesbaden, 2016.
- Meijers, E. M., *Sommes, lectures et commentaires (1100 à 1250)*, u: *Atti del Congresso Internazionale di Diritto Romano*, vol. I, Pavia, 1934, str. 431 – 490 (= Meijers, E. M., *Etudes d'histoire du droit, t. III, Le droit romain au Moyen Âge*, Leiden, 1959., str. 211 – 260)
- Mitteis, H., *Schuld- und Handelsrecht der Kreuzfahrerstaaten*, u: *Festgabe Ernst Heymann*, Marburg, 1931., str. 229 – 288 (= Mitteis, H., *Die Rechtsidee in der Geschichte, Gesammelte Abhandlungen und Vorträge*, Weimar, 1957.)
- Nader, M., *Burgesses and Burgess Law in the Latin Kingdoms of Jerusalem and Cyprus (1099-1325)*, Aldershot, 2006.
- Nader, M., *Courts of Non-Noble Jurisdiction and Laws of Roman Provenance in Fourteenth-Century Famagusta, Crusades*, vol. 15, 2017., str. 135 – 156.
- Nader, M., *Urban Muslims, Latin Laws, and Legal Institutions in the Kingdom of Jerusalem*, *Medieval Encounters*, vol. 13, br. 2, 2007., str. 243 – 270; doi.org/10.1163/157006707X194986
- Norwich, J. J., *A Short History of Byzantium*, London, 1998.
- Prawer, J., *Crusader Institutions*, Oxford, 1980.
- Prawer, J., *Étude préliminaire sur les sources et la composition du "Livre des assises des Bourgeois"*, *Revue historique de droit français et étranger*, 4e ser., vol. 31, 1954., str. 198 – 227, 358 – 382.
- Prawer, J., *Étude sur le droit des Assises de Jérusalem: droit de confiscation et droit d'exhérédation*, *Revue d'histoire de droit français et étranger*, 4e ser., vol. 39, 1961., str. 520 – 551, i 1962., str. 29 – 42
- Prawer, J., *Social Classes in the Latin Kingdom: the Franks*, u: Setton, K. M.; Zacour, N. O.; Hazard, H. W. (ur.), *A History of Crusades, Vol. V, The Impact of the Crusades on the Near East*, Madison (WI), 1985., str. 117 – 192.
- Prawer, J., *The Crusaders' Kingdom: European Colonialism in the Middle Ages*, London, 1972.
- Prawer, J., *The Venetians in Crusader Acre*, u: Goodich, M.; Menache, S.; Schein, S. (ur.), *Cross Cultural Convergences in the Crusader Period. Essays Presented to Aryeh Grabois on his Sixty-Fifth Birthday*, New York et al., 1995., str. 215 – 223.
- Prutz, H., *Kulturgeschichte der Kreuzzüge*, Berlin, 1883.
- Radding, C. M., *The Origins of Medieval Jurisprudence: Pavia and Bologna, 850-1150*, New Haven, London, 1988.
- Radding, C. M.; Ciaralli, A., *The Corpus Iuris Civilis in the Middle Ages*, Leiden, Boston, 2007.; doi.org/10.1163/ej.9789004154995.i-277

- Riley-Smith, J., *Crusades and the Idea of Crusading*, Philadelphia, 2009.
- Riley-Smith, J., *The Feudal Nobility and the Kingdom of Jerusalem, 1174-1277*, London, 1973.; doi.org/10.1007/978-1-349-15498-2
- Riley-Smith, J., *The survival in Latin Palestine of Muslim administration*, u: Holt, P. M. (ur.), *The Eastern Mediterranean Lands in the Period of the Crusades*, Warminster, 1977., str. 9 - 22.
- Riley-Smith, J., *The Venetian Crusade of 1122-1124*, u: Airdi, G.; Kedar, B. Z. (ur.), *I Comuni Italiani nel regno crociato di Gerusalemme*, Genoa, 1986., str. 339 – 350.
- Riley-Smith, J., *What Were the Crusades?*, 4. ed., San Francisco, 2009.; doi.org/10.1007/978-1-137-01392-7
- Rösch, F., *Rechtskonstruktion und politische Interessensansprüche im Königreich Jerusalem. Die Erfindung Jerusalems durch Recht*, doktorska disertacija, Gießen, 2018.
- Rubin, J., *John of Ancona's Summae: A neglected source for the juridical history of the Latin Kingdom of Jerusalem*, *Bulletin of Medieval Canon Law*, vol. 29, 2012., str. 183 – 218.
- Rubin, J., *Learning in a Crusader City. Intellectual Activity and Intercultural Exchanges in Acre, 1191 – 1291*, Cambridge, 2018.; doi.org/10.1017/9781316941096
- Schlosser, H., *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte*, 10. Auf., Heidelberg, 2005.
- Selb, W., *Zur Bedeutung des Syrisch-Römischen Rechtsbuches*, München, 1964.
- Sommerville, R.; Kuttner, S. G., *Pope Urban II, the Collectio Britannica, and the Council of Melfi (1089)*, Oxford, New York, 1996.; doi.org/10.1093/oseo/instance.00263406
- Stein, P., *Rimsko pravo i Europa. Povijest jedne pravne kulture*, Zagreb, 2007.
- Tischler, C., *Die Burgenses von Jerusalem im 12. Jahrhundert*, Frankfurt am Main, 2000.
- Tyerman, C., *God's War. A New History of Crusades*, London, 2007.; doi.org/10.1093/actrade/9780192806550.001.0001
- Viollet, P., *Histoire du droit civil français*, 2. ed., Paris, 1893. (3. ed., Paris, 1905.)
- Warnkönig, L. A., rec. *Les Livres des Assises et des Usages dou Reaume de Jerusalem sive Leges et Instituta Regni Hierosolymitani, primum integra ex genuinis depropmpta codicibus MSS adjecta lectionum varietate cum glossario et indicibus edidit E. H. Kausler*, Vol. I, *Gelehrte Anzeigen*, br. 116 – 123, 1840.
- Wieacker, F., *A History of Private Law in Europe: With Particular Reference to Germany*, preveo Weir T., Oxford, 1995.

- Witt, R. G., *The Two Latin Cultures and the Foundation of Renaissance Humanism in Medieval Italy*, Cambridge, 2012.; doi.org/10.1017/CBO9780511779299
- Wolf, A., *Die Gesetzgebung der entstehenden Territorialstaaten*, u: Coing, H. (ur.), *Handbuch der Quellen und Literatur der neueren europäischen Privatrechtsgeschichte*, München, 1973., str. 517 – 800.

IZVORI

- Alishan, G. M. (ur.), *Smbat [Sempad] the Constable, Assises d'Antioche*, Venetiae, 1876.
- Beugnot, A.-A. (ur.), *Assises de Jérusalem ou recueil des ouvrages de jurisprudence composés pendant le XIIIe siècle dans les royaumes de Jérusalem et de Chypre. vol. 1, Assises de la Haute cour*, Paris, 1841., i vol. 2, *Livre des Assises de la Cour des Bourgeois*, Paris, 1843.
- Coureas, N. (ur.), *The Assizes of the Lusignan Kingdom of Cyprus*, Nicosia, 2002.
- Derrer, F. (ur.), *Lo Codi. Eine Summa codicis in provenzalischer Sprache aus dem XII. Jahrhundert; die provenzalische Fassung der Handschrift A (Sorbonne 632)*, Zürich, 1974.
- Edbury, P. (ur.), *John of Ibelin, Le Livre des Assises*, Leiden, Boston, 2003.
- Edbury, P. W. (ur.), *Philip of Novara, Le livre de forme de plait*, Nicosia, 2009.
- Fitting, H. (ur.), *Lo Codi, in der lateinischen übersetzung des Ricardus Pisanus*, Halle, 1906.
- Foucher, V. (ur.), *Assises du Royaume de Jérusalem, conférées entre elles, ainsi qu'avec les lois de francs, les capitulaires, les établissements de s. Louis, e le droit romain, suivies d'un précis historique et d'un glossaire*, Rennes, 1839.
- Greilshammer, M., *Le Livre au Roi*, Paris, 1995.
- Kausler, E. H. (ur.), *Les Livres des Assises et des Usages dou Reaume de Jerusalem sive Leges et Instituta Regni Hierosolymitani*, Stuttgart, 1839.
- Röhricht, R., *Regesta regni Hierosolymitani, vol. I.*, Innsbruck, 1893.
- RRR - Revised Regesta Regni Hierosolymitani Database, <http://crusades-regesta.com>, (10.3.2020.)
- Selb, W., *Sententiae Syriacae*, Wien, 1990.
- Selb, W.; Kaufhold, H., *Das Syrisch-römische Rechtsbuch*, Wien, 2002.

Summary

Tomislav Karlović*

**LEGAL SYSTEM OF THE CRUSADER STATES AND ROMAN LAW
– STATUS QUAESTIONIS**

The article discusses the issue of possible reception of Roman law in the Crusader States, more specifically in the Kingdom of Jerusalem (1099-1291). Considering that the Crusades are relatively unknown in the field of Roman law, evidenced by a lack of studies by Roman law scholars, the basic notions of Crusades and Crusader States are explained in the introduction. This is followed by an examination of the legal system of the Kingdom of Jerusalem. It was based on the principle of personality and different ethnic/religious and social groups had their own specific sets of rules and courts to enforce them. Accordingly, these specific systems and their sources are explicated with an emphasis on the law applying to the Crusaders, or as they were called – the Franks. The central part of the article includes a critical analysis of the status quaestionis concerning the reception of Roman law in Crusader laws in literature, especially in the fundamental source of law for the burgesses of the Kingdom of Jerusalem: Livre des Assises des Bourgeois. After an assessment of the present day status of the issue and the need for re-examination, in the conclusion the author suggests the avenues of further investigation of the topic.

Keywords: Crusades; the Kingdom of Jerusalem; Livre des Assises des Bourgeois; Roman law; reception

* Tomislav Karlović, Ph. D., Associate Professor, Faculty of Law, University of Zagreb, Sv. Ćirila i Metoda 4, 10 000 Zagreb, Croatia; tomlav.karlovic@pravo.hr; ORCID ID: orcid.org/0000-0003-1846-1318